

KÖZLEMÉNYEK

Editnek, aki már nem érthette meg ennek a közleménynek a megjelenését.

Két ismeretlen 16. századi prognosztikon a szombathelyi Smidt Múzeumból. Az alábbiakban két, eddig ismeretlen, 16. század eleji nyomtatványt mutatunk be, melyek 2021 tavaszán kerültek elő a szombathelyi Smidt Múzeum¹ muzeális könyveinek feldolgozása során. Noha Smidt Erzsébet, a múzeum korábbi igazgatója tollából több tanulmány is született az itt található nyomtatványok néhány kiemelkedő darabjáról, a több száz kötetes gyűjtemény szisztematikusan, részletes feldolgozása csak napjainkban vette kezdetét.² E munka során derült ki az – egyébként a könyvleltár legelső tételeként (SK.72.1.1.) bejegyzett – kolligátumkötetről, hogy annak két nyomtatványa, melyet Johannes Stabius, illetve Johannes Muntz humanista tudósok jegyeznek, valójában eddig ismeretlen, unikális darabok.

A kolligátumok kötése papírtáblás fehér pergamen, a gerincen kézzel írt felirat olvasható: OPE-RATIO ASTROLOGICA JOANNES MUNTZ. Az első nyomtatvány címlapján megtalálható egy kézzel írt, korábbi possessorbejegyzés is: „Ex Libris Stephani Deák 1794”.³ Ennél többet azonban sajnos a kötet provenienciájáról nem tudunk, így azt sem, kitől került Smidt Lajos tulajdonába.

A kolligátumkötetben négy nyomtatvány található: a jelen közleményben tárgyaltakon túl Johannes Regiomontanus két munkája, melyeket 1490-ben Erhard Ratdolt nyomtatott Augsburgban.⁴ A másik két műről a következőket tudtuk megállapítani: mindkettő prognosztikon, illetve az első levélen a szerző neve és a mű címe is olvasható volt. Mivel a szakirodalomra támaszkodva nem sikerült azonosítanunk a két nyomtatványt, a berlini Staatsbibliothek ősnymtatvány- és korai

¹ Dr. Smidt Lajos (1903–1975) főorvos, műgyűjtő országos szinten is kiemelkedő magángyűjteményét 1968-ban ajánlotta fel Szombathely városának és Vas megyének. Az alapító nevét viselő Smidt Múzeum 1971-ben nyitotta meg kapuit, ma a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézménye.

² Az 1711 előtti nyomtatványok katalógusa a múzeumi évkönyvben, sorozat formájában kerül publikálásra, melynek első része az ősnymtatványokat és antikvákat tartalmazza. TANGL Balázs, *Muzeális könyvek a Smidt Múzeumban, I. rész, Ősnymtatványok és antikvák = Savaria – A Vas Megyei Múzeumok értesítője*, 43(2021), 123–135. Várható megjelenés: 2022 folyamán.

³ A múzeum gyűjteményében található egy másik kötet, melyből többet is megtudhatunk Deák István személyéről. Az itt olvasható bejegyzés szerint a 18. század végén ügyvédként tevékenykedett a vármegyei bíróságon. HERMANN, Hugo, *Pia Desideria...* (Antverpiae: apud Lucam de Potter, [c. 1657], jelzete: SK.73.39.1.) című művében, a kötéstábla tükrén a következő bejegyzést tette: „Ex Libris Stephani Deák jud. Com. Adv. Comp. Ginsii A° 1787 Xris 45.” (sic!)

⁴ REGIOMONTANUS, Joannes, *Tabulae directionum projectionumque. – (Tabella sinus recti)*, ed. Johannes Angeli, Augsburg, Erhard Ratdolt, IV. Non. Jan. [2. Jan.] 1490, és ALLIACO, Petrus de, *Concordantia astronomiae cum theologia*, ed. Johannes Angeli, Augsburg, Erhard Ratdolt, IV. Non. Jan. [2. Jan.] 1490.

1. ábra. Stabius művének címlapja

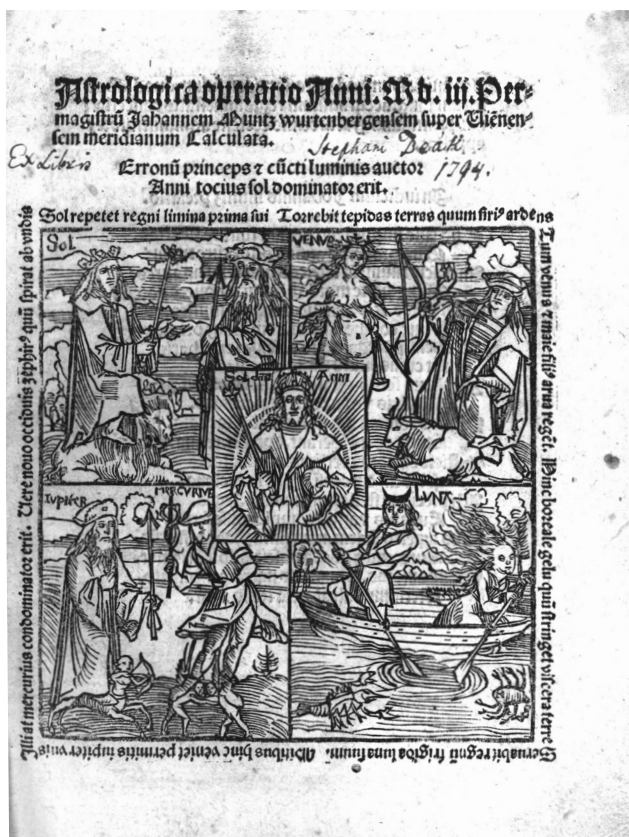
antikva szakértőjéhez, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (a továbbiakban GW) főmunkatársához, Falk Eisermannhoz fordultunk. Ő Oliver Duntze tipográfus szakértő – szintén a GW munkatársa – bevonásával megállapította, hogy nagy valószínűséggel mindkét kérdéses nyomtatvány a nürnbergi nyomdász, Ambrosius Huber műhelyében készült. A szöveg betűtípusa egyezik Huber 1500-tól használt Type 6. gót rotundájával,⁵ a címlapalé pedig a nyomdász Type 1. gót bastardájával⁶ és Type 4. gót texturájával.⁷ A nyomdász személyének megállapítása után a másik kérdéses bibliográfiai adat megfejtése következett: a nyomtatás ideje. Johannes Muntz prognosztikonja az *Astrologica operatio Anni MDIIJ.* címet viseli, kolofon nem található a nyomtatvány végén, így feltételezhetjük, hogy az 1502. év végén készült Huber nürnbergi műhelyében, tehát a következőképpen írhatjuk le:

MUNTZ, Johannes, *Astrologica operatio Anni MDIIJ*
[Nürnberg: Ambrosius Huber, c. 1502]
4°; [a4], b6 = [10] ff., ill.: 1 fig. xylogr., init.

⁵ Vö. <https://tw.staatsbibliothek-berlin.de/ma06771>

⁶ Vö. <https://tw.staatsbibliothek-berlin.de/ma06766>

⁷ Vö. <https://tw.staatsbibliothek-berlin.de/ma06769>

2. ábra. Muntz művének címlapja

Izgalmasabb kérdés volt Stabius *Judicium*ának datálása. Mivel a prognosztikonokat általában az érvényességük előtti év végén nyomtatták, és amint az a címéből kiderült – *Judicium Ingolstadiense... ad annum d[omi]ni Millesimum quingentesimum primum* – a mű előrejelzései az 1501. évre vonatkoztak, így felmerült, hogy talán egy unikális ősnymotatvány kerülhetett elő Szombathelyen. A szöveg végén azonban az „Anno domini 1501.” szavak olvashatók, melyet akár kolofónnak is felfoghatunk, vagyis jelenthetik a nyomtatás dátumát. Néhány délnémet városban ugyanakkor az újév első napjának december 25-e számított, tehát Stabius művét nyomtathatták karácsony első napja és december 31-e között is: így volt esély arra, hogy a *Judicium* ősnymotatványként bekerülhessen a nyilvántartásba. A berlini kollégák azonban hosszas megfontolás után úgy döntöttek, hogy a művet a korai antikvárok, nem az ősnymotatványok közé sorolják. A szöveg végén található dátumot ugyanis végül a nyomtatás idejeként azonosították, így nem dönthető el biztosan, hogy 1500 decemberében készült el a nyomtatvány. Stabius prognosztikonját tehát a következőképpen írhatjuk le:

STABIUS, Johannes, *Judicium Ingolstadiense... ad annum dni Millesimum quingentesimum primum*. [Nürnberg: Ambrosius Huber], Anno domini 1501.

4°; A4, B4 = [8] ff., ill.: 1 fig. xylogr., init.

Mielőtt a nyomtatványok tartalmát röviden ismertetnénk, érdemes néhány mondatban a két szerző munkásságát bemutatnunk. Közülük Johannes Stabius (Stöber) az ismertebb:⁸ 1460 körül született a felső-ausztriai Steyrben, és 1522. január 1-én hunyt el Grazban. Életének korai éveiről szinte semmit nem tudni, a szakirodalom mindössze annyit feltételez, hogy Schlettstadtban (ma: Séléstat, Franciaország) Ludwig Dringenbergnél tanult. 1482-ben iratkozott be az Ingolstadti Egyetemre, ahol aztán 1498 és 1503 között maga is matematikát oktatott. Stabius és társai már az egyetemi évek alatt létrehoztak egy humanista kört, melynek központi figurája Konrad Celtis volt. 1485-ben pappá szentelték, és noha 1500-ban például Karlstetten plébánosa volt, papi teendőket nem látott el. Celtis hívására 1502-ben Bécsbe költözött, ahol az I. Miksa császár által nem sokkal korábban alapított *Collegium poetarum et mathematicorum* tagja lett a Bécsi Egyetemen. Mindössze egy évig tanított itt (nevesebb tanítványai közé tartozott Georg Tannstetter), mivel 1503-ban I. Miksa udvari történetíróvá nevezte ki. Ekkor készítette el a Habsburg-ház genealógiáját, valamint több más humanista tudóssal közösen dolgozott a hivatalos Habsburg-történeten. Ennek részeként az ő nevéhez fűződik a Dürer által készített fametszetsorozat, az I. Miksa császár *Diadalmenet* és a *Diadály* eszmei koncepciójának a kidolgozása. Utóbbihoz Stabius maga is írt magyarázó szövegeket.

A történetírás mellett Stabius asztrológiával és térképészettel is foglalkozott, 1502-ben például egy bonyolult napórát is tervezett a nürnbergi Szent Lőrinc-templom számára, melyet Sebastian Sperantius készített el. Dürerrel 1515-ben egy világtérképet és egy csillagászati térképet készítették, valamint szintén az ő nevéhez fűződik a szív alakú területtartó vetület koncepciójának a kidolgozása 1502-ben a világtérképhez, melyet aztán 1514-ben Johannes Werner alkalmazott. Dürerrel való szoros kapcsolatát mutatja, hogy ő készítette el Stabius portréját. Szerteágazó érdeklődését és munkásságát több műfajban megjelent munkái is mutatják: csillagászati, matematikai, történeti írásai mellett szövegkiadással és költéssel is foglalkozott, sőt 1502-ben Celtis 'poeta laureatus'-sá is koronázta. Stabius prognosztikonokat is készített, elsősorban az ingolstadti éve alatt. Eddig három ilyen munkája volt ismert, köztük egyébként a most előkerült német nyelvű változata is.⁹

A két szerző közül az egyik munkája révén Magyarországhoz is kötődő Johannes Muntzról tudunk kevesebbet.¹⁰ Muntz szintén a Bécsi Egyetemen tanított, és életéről lényegében csak annyi információ áll rendelkezésre, amennyit Tannstetter *Viri mathematici* című, 1514-es munkájában olvashatunk, vagyis a württembergi Blaubeurenből származott, Bécsben kanonok és egyetemi tanár, valamint elsősorban orvostudománnyal, teológiával és asztrológiával foglalkozott.¹¹ Muntz főbb munkái latin és német nyelvű almanachok és prognosztikonok voltak. Ezek rendszerint Bécs városának készültek, de már a 18. század óta ismert egy magyar vonatkozású munkája is, a *Tabula minutionum super me-*

⁸ Életrajzát lásd: GRÖSSING, Helmuth von, *Johannes Stabius, Ein Oberösterreicher im Kreis der Humanisten um Kaiser Maximilian I. = Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*, 9. Band, Graz, Wien, Köln, 1968, 239–264; RÖTTEL, Karl, *Stabius, Johannes = Neue Deutsche Biographie*, 24(2010), Berlin, Duncker & Humblot, 777–778; MÜLLER, Reinhard, *Stabius, Johannes = Deutsches Literatur-Lexikon*, 19(1999), Saur, Bern, München, 83–84.

⁹ STABIUS, Johannes, *Prognostikon für Ingolstadt auf das Jahr 1501*, [Ulm, Johann Zainer d. J., 1500]. GW M43226.

¹⁰ MALM, Mike, *Muntz, Johannes = Deutsches Literatur-Lexikon, Das Mittelalter*, 7(2015), 1468–1469.

¹¹ „Johannes Muntz ex Plabeirn Artium magister. Sacrae theologiae baccalaureus formatus, et ecclesiae cathedralis Viennensis canonicus; in astrologia ita excelluit, ut nulla sua aetate secundus iure aestimari potuit. Scripsit prognostica a stellis sumpta, quae prae aliis omnibus tunc in precio erant. Obiit autem hic venerandus vir Viennae Anno Christi 1503. Tertio nonas Decembris. In ecclesia cathedrali sepultus.” PEUERBACH, Georgius, *Tabulae eclypsiuum...*, Viennae, Arte et industria solertis viri Ioannis Winterburger, 1514, [7].

ridiano Budensi MCCCCXCV.¹² Az 1495-ös évre szóló, a budai délkörre készített érvágó falinaptárát a bécsi Winterburger-féle műhelyben nyomtatták. Muntznak ezzel együtt összesen nyolc munkája ismert, így a szombathelyi Smidt Múzeumban előkerült példány a kilencedik, ráadásul az egyik utolsó, hiszen 1503. december 3-án hunyt el. Az 1503-as évre egyébként Muntz újonnan előkerült prognosztikonján kívül további két munkája is fennmaradt: egy Nürnbergben, szintén Ambrosius Huber által nyomtatott orvosi naptár,¹³ valamint az *Astrologia* német nyelvű párja, mely feltehetően Bécsben, Johann Winterburger keze nyomán látott napvilágot.¹⁴

A két szerző életének rövid ismertetése után nézzük a két szóban forgó prognosztikont. Ez a kora újkorban igen népszerű, gondolkodást és világnézetet befolyásoló kiadványtípus csillagászati megfigyelések alapján közölt időjárési előrejelzéseket, politikai eseményeket és egyéb jövődöléseket tartalmazott.¹⁵ A prognosztikonokban található előrejelzések órára és percre pontosan kiszámított csillagászati jelenségek (például a Hold állásai) alapján csak egy szűk területre – általában egy-egy jelentősebb városra – voltak érvényesek: esetünkben Ingolstadt és Bécs városára. A kalendáriumok és prognosztikonok a 16. század végére váltak népszerű, a mindennapi életben is útmutatóként használt tömegtermékké, és érdekes művelődéstörténeti adalékokat szolgáltattak: ezekben a nyomtatványokban a tudományos igényű asztronómia – csillagászat és matematika – verseng a csillagjósásláson alapuló, az égitestek mozgásából a földi eseményeket előrejelző asztrológiával, mely idővel egyre több emberhez jutott el.¹⁶ A naptárak és prognosztikonok kiadása – melyeket kezdetben hivatásos matematikusok és csillagászok állítottak össze – már a 15. század közepétől a nyomdák alapvető tevékenységének számított.

A jelen közleményben tárgyalt kötet első kolligátuma Johannes Muntz Bécs városának, az 1503. esztendőre készített prognosztikonja. Amint azt az első ábrán láthatjuk, a nyomtatvány címloldalán egy fametszetet találunk. A metszetet készítője öt ablakra osztotta: középen az év uralkodó bolygójának, a Napnak, a négy ablakban pedig a négy évszak uralkodó bolygóinak és zodiákus jegyeinek megszemélyesített ábrázolásai láthatók. Amint az a korszakban gyakran megfigyelhető,¹⁷ a megszemélyesített bolygók a korabeli európai főúri divatnak megfelelően öltözködnek, viszont az ókori mitológiai attribútumaikat hordozzák.

A prognosztikon felépítése a következő: Muntz az előrejelzéseit három 'tractatus'-ra osztotta, melyeket további kisebb fejezetekre, 'caputok'-ra tagolt. Az első 'tractatus'-ban a címlapon szereplő metszet szöveges leírását találjuk. A szerző igen részletesen, évszakokra lebontva elemzi a csillagok állását: az adott évszakok uralkodó bolygóit, a bolygóegyüttállásokat vagy például a várható fogyatkozásokat. A második 'tractatus' a várható időjárási jelenségek alapján jósolja meg azokat a betegségeket és háborúkat, melyekre 1503-ban számítani lehet, de olvashatunk például az emberekre váró általános történésekről is. Ez a rész nem sok jót vetít elő az évre – annak ellenére,

¹² BORSÁ Gedeon, *Budai délkörre készült újabb falinaptár az 1495. évre = Magyar Könyvszemle*, 95(1979), 202–210.

¹³ Az egyoldalas orvosi naptár ma a Jagelló Könyvtárban található. LEWICKA-KAMINSKA, Anna, *Kalendarz na rok 1503 w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej = Biuletyn-Biblioteki Jagiellońskiej*, 29(1979), 55–58.

¹⁴ SORBELLO STAUB, Alessandra, *Eine unbekannte Vorhersage des Johannes Muntz für das Jahr 1503. = Bewahren und Erforschen, Beiträge aus der Nicolaus-Matz-Bibliothek (Kirchenbibliothek) Michelstadt, Festgabe für Kurt Hans Staub zum 70. Geburtstag*, hrsg. Wolfgang Schmitz, Michelstadt, 2003, 262–281.

¹⁵ A témában lásd: DUKKON Ágnes, *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben*, Bp., ELTE Eötvös, 2003.

¹⁶ DUKKON 2003, i. m. 12.

¹⁷ DUKKON 2003, i. m. 65.

hogy az uralkodó bolygó a Nap, mely a bőség és prosperálás szimbóluma volt. Itt olvashatunk még a keresztényekre, a zsidókra, valamint a törökökre vonatkozó jóslásokról, a 'tractatus' végén pedig a pápát, a német-római császárt, valamint a magyar és cseh királyt – tehát II. Ulászlót – illetve előrejelzések találhatók. A harmadik 'tractatus'-ban az egyes hónapokban várható részletes időjárás előrejelzés található.

Stabius prognosztikonja a kolligátum negyedik kötete. A címlap fametszetén a Nap és a Jupiter megszemélyesítését láthatjuk: a metsző a háromalakos kompozícióban a szereplőket – a Napot, a Jupitert és egy kisebb alakot – a háttérben egy várost ábrázoló tájképbe helyezte. A figurák öltözete a fentebb leírtakhoz hasonlóan a korabeli főúri divatot követi, az alakokat pedig szintén az ókori attribútumaikkal ábrázolta a metszet készítője. Az év uralkodó bolygója tehát a Nap, a Jupiter pedig 'in regimine princeps'. A Nap fején sugárkorona, bal kezében egy botot tart (ez talán egyik jellemző attribútuma, a kocsihajtáshoz használt ösztöke), jobb kezében hárfa van. A Jupiternek egyetlen ókori attribútuma jelenik meg az ábrázoláson, a bőségszaru, melyből a harmadik figura kezében tartott tálba önti az aranyat.

A prognosztikont öt nagyobb részre oszthatjuk, melyek további kisebb egységekre (az egyszerűség kedvéért nevezzük caputoknak) tagolhatók. Az első, általános bevezető rész után – mely a bolygóállásokat és az azokból következő asztrológiai információkat tartalmazza – a *De Domino anni* című caputban olvashatunk az év uralkodó bolygójáról. Ahogy azt fentebb, a címlapon található metszet leírásában is láthattuk, ez a Nap, mely a Jupiterrel kiegészülve pozitív, prosperáló évet vetít elő. A második egységben a háborúról és békéről, valamint a különböző – embereket, állatokat és növényeket érintő – betegségekről közöl jóslásokat. A harmadik nagyobb részben a keresztényekre, a zsidó vallásúakra, illetve a törökökre váró történéseket fejt ki, majd az egyházi és világi arisztokráciára, az államigazgatásra és egyéb néprétegekre vonatkozó előrejelzéseket közli.

A negyedik egységben az 1501. évben a különböző országokra és népekre (*De statu quorundam regnorum et civitatum*) kiszámított jóslatok következnek: *De Venetis*, *De Ungaris et Austriacis populis*, *De Polonis*, *De Bavaria et Franconia*, *De Ingolstadiensibus*, *De Nurmbergensibus*, *De Viennensibus*. A prognosztikon ötödik nagyobb részében Stabius az időjárásra vonatkozó megfigyeléseket közli elsőként évszakokra, majd hónapokra lebontva. A prognosztikon tartalmáról és hangvételéről általában elmondhatjuk, hogy az megfelel a Nap–Jupiter uralkodó bolygók által képviselt pozitív, prosperáló, bizakodó képnek.

A szombathelyi Smidt Múzeum gyűjteményében talált két korai prognosztikon megfelel a műfaj korabeli sajátosságainak. Érdekességként érdemes még megemlíteni – bár mivel délnémet területen született művekről van szó, talán kevésbé meglepő –, hogy mindkét szövegben röviden feltűnik Magyarország is. A két prognosztikon előkerülése azonban természetesen nem ezért fontos vagy jelentős. A munkák egyrészt a történetírás, mindenekelőtt a művelődéstörténet számára lehetnek érdekesek, másrészt felhívják a figyelmet a magyarországi vidéki gyűjtemények feldolgozásának fontosságára is. A viharos 20. században szétszóródott nemesi, nagypolgári és egyházi (plébániai, iskolai) könyvtárak értékes darabjai lappanghatnak ezekben a gyűjteményekben, melyek így még sokáig tartogathatnak meglepetéseket.

Az első, nyomtatásban megjelent magyarországi képvers. Filefalvi Filiczki János 1604-es epithalamiuma.* A *Magyar Könyvszemle* nemrég megjelent cikkében¹ amellett érveltem, hogy Filiczki János három ismert képverse közül a Miskolci Csulyak Istvánnak szánt kéziratos albumbejegyzése² lenne a legelső ismert magyarországi képvers. Mivel a másik két képversét csak az 1614-es bázeli kiadásból ismertük,³ ezért Szenci Molnár Albert két nevezetes képverse – az egyik 1605. januári,⁴ a másik pedig 1607. október 31-ei⁵ – maradhatott volna az első ismert, nyomtatásban is megjelent magyarországi képvers. Azonban a Filiczki-kötet alkalmi versgyűjtemény-jellege miatt sejthető volt, hogy a bázeli kiadásban olvasható epithalamiumhoz tartoznia kellett egy 1614 előtti esküvőnek is, amelyre Filiczki megkomponálta a ’gyűrűvers’-ét. De nemcsak esküvő tartozhatott a költeményhez, hanem a címzett társadalmi státuszának, a korabeli helyi intellektuális hálózatba való beágyazottságának függvényében, az ünnepek díszére akár még egy alkalmi kiadvány is.⁶ A berlini Staatsbibliothekban őrzik az alábbi nyomtatványt:⁷

Sacro Nuptiali iuvenis Honestis, et Integerrimi, Dn. Ionaë Voit Annaemontani, sponsi, et Pudiciss. lectissimaeque foeminae, Marianae Prawdovae, Amplissimi Viri, Dn. Georgii Prawdæ, Civis quondam Lydomierzic. P. M. relictæ viduæ, sponsæ, Lydomierzicii ad V. Calen. Maji Anni M. DC. IV. feliciter celebrando, amici pia mentis affectione optima quæque precantes, vota sua consecrabant. Pragæ, E Typographeo Schumaniano, 1604, [4] fol., 4°.⁸

A címe azt is elárulja, hogy mikor készíthette Filiczki a verset. Mivel az esküvő 1604. április 27-én volt, ezért a verset nagyjából 1604 elején, de legkésőbb áprilisban meg kellett írnia. Ez csak egy kicsit készült korábban, mint Szenci Molnár Albert Remnek komponált ’monostichon’-ja, de ez a pár hónap pont elég ahhoz, hogy egyelőre Filiczkinék ezt az epithalamiumát tartsuk az első nyomtatott képversnek a magyar irodalomtörténetben.

* A tanulmány az OTKA PD-132376 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ MOLNÁR Dávid, *Az első magyarországi képvers? Filefalvi Filiczki János három képverséről* = *Magyar Könyvszemle*, 137(2021), 297–332.

² Hasonmás kiadásban megjelent: REUSNER, Nicolaus, *Icones sive imagines vivæ...*, Basel, Waldkirch, 1589, szerk. Dienes Dénes, Oláh Róbert, Sárospatak, Hernád, Debrecen, TTRE Nagykönyvtára, 2018.

³ Iohannes FILICZKI de Filefalva, *Carminum liber primus; Carminum liber secundus, sive miscellæ epigrammata*, Basileæ, Typis Johannis Schroeteri, 1614 (RMK III 1130), 66–67.

⁴ *Ad clariss. Dn. Georgium Remum J. U. D. Monostichon Alberti Molnaris = Eidyllion Georgi Remi J. U. D. Omnia inscriptum, Ad Dn. Albertum Molnar Pannonem*, Amberg, Schönfeld, 1605, [A4v] (RMK III 7513). A képversnél pont nincs dátumjelzés, azonban a kis kötet verseinél több helyen is szerepel a január 1. vagy január hava időmeghatározás, tehát a Remnek szóló képverset is 1605 januárjára datálhatjuk.

⁵ *Cubus = Analecta aenigmatica* (RMK III 5770) = HEIDFELDIUS, Johann, *Quintum renata, renovata, ac aliquanto ornatius etiam, quam nuper, exculpta Sphinx theologico-philosophica* [...], Herborn, [s. n.], 1608, 718. Tandori Dezső fordításában: NAGY Pál, *Az irodalom új műfajai*, Bp., ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Magyar Műhely, 1995, 106.

⁶ A néhány levél terjedelmű alkalmi kiadványokra inkább a „kiadvány” vagy a „nyomtatvány” illik. – M. D.

⁷ Jelzete: 35 in: *Ah 10940. A Bibliografická databáze bohémikálních tisků, rukopisů a moderní literary cseh adatbázis* szerint a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtárban is őriztek egy példányt, de ezt visszaszállították a jászói premontrei prépostság könyvtárába. Ez vagy eltűnt, vagy lappang. A cseh adatbázis leírása: <https://knihoveda.lib.cas.cz/Record/BCBT31459> (letöltve: 2022. 06. 18.).

⁸ Ez a kiadvány az RMK III 5687a számot kapta.

A bázeli kötet semmiféle információt nem adott Filiczki versének címzettjéről, Ionas Voitról. Az 1604-es prágai kötet viszont elárul róla egy keveset: a szászországi Annabergből származott, és a kötet szerzői alapján inkább oda is kötődött. (Az öt versszerző közül három annabergi.) Ionas Voit egy Jiří Pravda (Georgius Prawda) nevű litoměřicei polgár özvegyét, a szintén litoměřicei Mariana Pravdovát (Mariana Prawdova) vette feleségül április 27-én.

A kiadvány hét verset tartalmaz:

1–2. [A1^v–A2^v]: Filiczki két versén kívül egy két disztichonnyi görög verset (inc. *Ἐπεὶ μοι ὁ Ἴωνα, τὶ γαμειῖν χρέος ὄρωρε, καὶ σοῦ*) és annak latin fordítását (inc. *Dic Iona, quid te, Domini statione relicta*) Filiczki egyik prágai szellemi mentorától, a jogász és koszorús költő Heinrich Klingertől (Henricus Clingerius de Abieto Mysiaemontani, c. 1545–1607).⁹

3. [A1^v–A2^r]: az annabergi iskola conrektorának, a bajorországi Urspringenben született Caspar Krautstengelnek (?–1630) 17 disztichonnyi epithalamiuma (inc. *Impia vox Stygias eat impete pulsa ub undas*).

4. [A2^r–A2^v]: egykori annabergi iskolatársa és az iskola tanítója, Caspar Hoffman 11 disztichonnal köszönti (inc. *Ergone, mi Iona, lecto cubuisse sub uno*).

5. [A2^v–A3^r]: újabb annabergi tanító (és valószínűleg egykori iskolatárs is), Christoph Weitzendorf, akinek *Ad Prophetam Ionam, et nominis Sponsi significationem allusio* című verse 13 disztichonban ünnepli Voit házasságát (inc. *Sive tui socium specto, pie Sponse, tui vim*).¹⁰

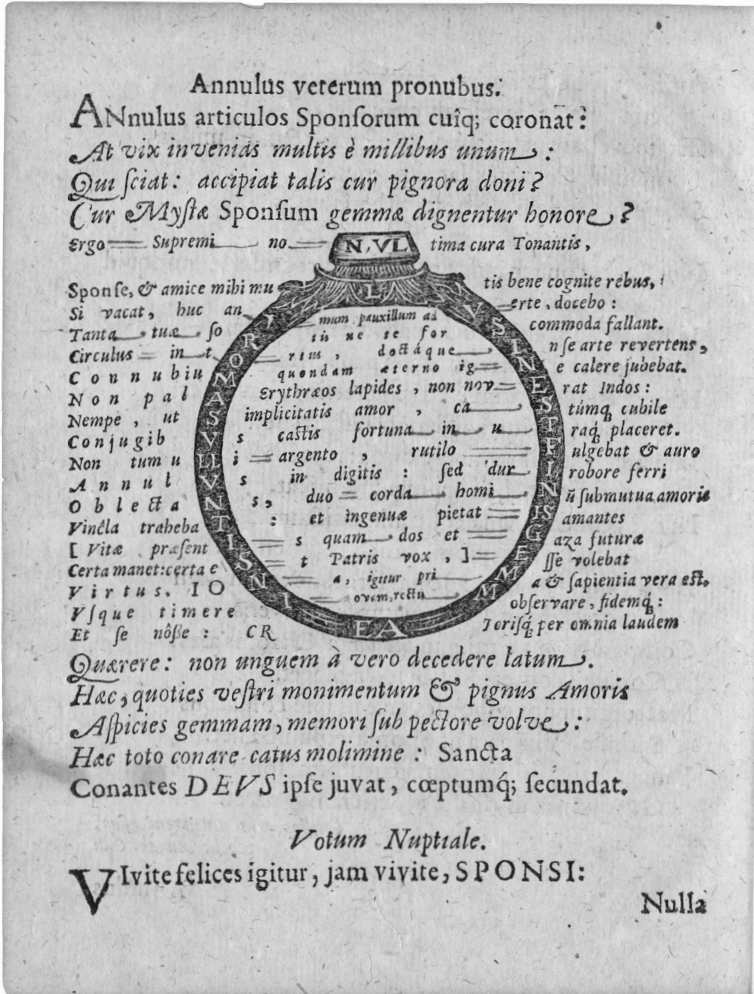
6–7. [A3^v–A4^r]: Filiczki két verse Ionas Voitnak.

Filiczki 1614-es bázeli munkája négy verset tartalmaz Voit házasságára. Ebből a négyből két disztichon nem szerepel az 1604-es kötetben. Az alkalmi versek gyűjteményét tartalmazó bázeli kötetben a *Votum nuptiale* című verset Filiczkinék meg kellett jegyzetelnie, mert a szójáték, amire építette a verset, érthetetlen volt a válogatáskötet keretei között. Az eredeti, 1604-es prágai verziót azért tudta az olvasó jegyzetek nélkül is értelmezni, mert a kötet címe tartalmazta a menyasszony vezetéknevét: *Prawdova*. Csakhogy a bázeli kötet olvasója ezt nem tudhatta, ezért volt kénytelen Filiczki – ha már valamiért ragaszkodott ahhoz, hogy bekerüljön a könyvbe ez a vers is – a következő, kereszttel jelölt jegyzettel tisztázni a költői játék értelmét a ’cognomen’ szó mögött: „† quod erat Prawda, Latinis veritatem significat.” Ezzel a verssel most nem foglalkozom, csak jelzem, hogy a bázeli kiadáshoz képest apróbb eltérések találhatók benne. Csak a két különböző incipitet adom meg: 1604 (inc. *Vivite felices igitur, iam vivite, sponsi*), 1614 (inc. *Vivite Nestoreos, Sponsi, feliciter annos*).

⁹ Klingerről ld.: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě, Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae, 1, A–C*, eds., Opus ab Antonio Truhlář et Carolo Hrdina inchoatum, Josef Hejnic et Jan Martínek continuaverunt, Praha, Academia, 1966, 383–386; FLOOD, John L., *Poets Laureate in the Holy Roman Empire, A Bio-bibliographical Handbook*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 2006, 331–332; VACULÍNOVÁ, Marta, SLÁVÍKOVÁ, Marcela, *Clingerius, Henricus = The Companion to Central and Eastern European Humanism, The Czech Lands*, ed. Lucie Storchová, Berlin, De Gruyter, 2020, 280–284.

¹⁰ Paul Jenisch annabergi helytörténeti könyvében mindhárom annabergi versszerző neve feltűnik a kisváros egyházi iskolája munkatársaként. Krautstengel 1603-tól segédtanító (’hypodidascalus’), Hoffmann 1601-től tanít és 1604-től diakónus az 50 kilométerre lévő Frauenstein faluban, míg Weitzendorf 1600 májusától az annabergi iskolában tanít. Jonas Voit nevét nem találtam a könyvben: IENISIUS, Paulus, *Annaebergae Misniae urbis historia in duos libros digesta* [...], Dresdae, Hieronymus Schütz, 1605, 64v, 65v. Egy másik adat szerint Weitzendorf 1610. május 6-án Wittenbergben ordinált. BOHNERT, Daniel, *Wittenberger Universitätstheologie im frühen 17. Jahrhundert: Eine Fallstudie zu Friedrich Balduin (1575–1627)*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2018, 334 (no. 195).

És végül közlöm az első magyarországi nyomtatott képverset a prágai kiadásból (1. ábra), amely több helyen is eltér a bázelitől. Például fontos, hogy a bázeli kiadás szedése és címe miatt nem teljesen világos, hogy a vers első sora ténylegesen egy verssor-e, vagy csak egy alcím.¹¹ A prágaiában egyértelmű, hogy az *Annulus veterum pronubus* sor nem verssor, hanem is alcím, hanem a vers eredeti címe (az 1614-es vers eltérő sorait a lábjegyzetben jelölöm). Mindezekben kívül a prágai kiadás versképe és szedése is sokkal igényesebb, olvashatóbb, mint a bázeli kiadásé. A vers intertextusa ugyanaz, mint az 1614-es kiadásban: *NULLUS INEST FINIS GEMMAE INSIT NULLUS AMORI*.

1. ábra. Az 1604-es prágai kötet képverse

¹¹ Az 1614-es kiadás elemzését lásd: MOLNÁR 2021, i. m. 320–323.

Annulus veterum pronubus.

Annulus articulos Sponsorum cuique coronat:¹²
 At vix invenias multis e millibus unum:
 Qui sciat: accipiat talis cur pignora doni?
 Cur Mystae Sponsum gemmae dignentur honore?¹³

- 5 Ergo Supremi noN ULtima cura Tonantis,
 Sponse, et amice mihi muLTis bene cognite rebus,
 Si vacat, huc anImum pauxillum adVerte, docebo,¹⁴
 Tanta tuae soRtis ne te forS commoda fallant.¹⁵
 Circulus intOrtus, doctaque In se arte revertens,¹⁶
- 10 ConnubiuM quondam aeterno igNe calere iubebat.¹⁷
 Non pala Erythraeos lapides, non novErat Indos:¹⁸
 Nempe, ut Simplicitatis amor, caStumque cubile
 ConiugibUs castis fortuna in uTraque placeret.
 Non tum uLLi argento, rutilo Fulgebat et auro¹⁹
- 15 AnnulUs in digitis: sed durI robore ferri
 OblectaNs, duo corda homiNum sub mutua amoris²⁰
 Vincla trahebaT: et ingenuae pietatIS amantes²¹
 (Vitae praesentIs quam dos et Gaza futurae
 Certa manet: certa eSt Patris vox,) Esse volebat²²
- 20 Virtus, IoNa, igitur, priMa et sapientia vera est:
 Usque timere Iovem, rectuM observare, fidemque:²³
 Et se nosse: CrEAatorisque per omnia laudem.²⁴

Quaerere: non unguem a vero decedere latum.²⁵
 Haec, quoties vestri monumentum et pignus Amoris

- 25 Aspicias gemmam, memori sub pectore volve:²⁶
 Haec toto conare catus molimine: Sancta
 Conantes Deus ipse iuvat, coeptumque secundat.

¹² Annulus articulos sponsi cuiusque coronat.

¹³ Cur Mystae thalamos gemmae dignentur honore?

¹⁴ Si vacat, huc animos faciles adverte, docebo, animos faciles.

¹⁵ Tanta tuae ignores ne fors mysteria sortis.

¹⁶ Circulus intortus, doctaque in se arte reflexus.

¹⁷ Connubium sacrum assiduo igne calere iubebat.

¹⁸ Non pala Eoos smaragdus, vel iaspida norat.

¹⁹ Non tum ulli argento nitidus et fulgebat et auro.

²⁰ Praecellens, duo corda hominum sub mutua amoris.

²¹ Vincula duxit et ingenuae pietatis amantia.

²² Certa manet, certa est vox numinis) esse volebat.

²³ Corde timere Iovam, rectumque fidemque tueri.

²⁴ Et se nosse, Creatorisque referre ad honores.

²⁵ Omnia non unguem a vero decedere latum Omnia.

²⁶ Anellum aspicias, memori sub pectore volve.

Ez a most előkerült vers és kötet jó példa arra, hogy az alkalmi versek gyűjteményéhez biztos, hogy tartoztak olyan alkalmak is, amelyeket kisebb-nagyobb nyomtatványokkal ünnepeltek meg. Filiczki 1614-es versgyűjteményének több tucat darabjáról is nyugodtan feltételezhető, hogy ezek közül jó pár alkalomra valamilyen nyomtatott mű is megjelent. Így aztán nem lehetetlen, hogy még felbukkannak majd olyan alkalmi versgyűjtemény-kötetek, amelyekben Filiczki versének (verseinek) egy korábbi, ismeretlen szövegváltozatával találkozunk, és az RMK harmadik kötete újabb darabbal gazdagodik.

MOLNÁR DÁVID

Keczer Ambrus elveszett (és megkerült) naplója. Lipóczi Keczer Ambrus, gróf Thököly István késmárki udvari embere elsősorban naplója révén ismert a magyar történetírásban. Az 1663 és 1669 között vezetett, korábban ismeretlen naplót 1894-ben publikálta Tasnádi Nagy Gyula levéltáros, az MTA levelező tagja, a Magyar Tudományos Akadémia *Monumenta Hungariae Historica* sorozatának részeként.¹ A napló napjainkig mindössze ezen kiadás, illetve a Nagy Gyula hagyatékában található átirat révén ismert,² mivel az eredeti kézirat eltűnt. Egy szerencsés véletlennek köszönhetően azonban most előkerült a szombathelyi Smidt Múzeum gyűjteményének rendezése során.

Keczer Ambrus jómódú felvidéki családból származott: édesapja, Keczer András Sáros vármezei alispán, anyja pedig Kamper Flóra volt. Születésének pontos dátuma nem ismert, csak annyit tudni, hogy 1671-es halálakor ötvenegy éves volt. Már fiatalon Thököly István szolgálatába lépett, akinek birtokait igazgatta Késmárkon, Rózsahegyén és Árván. Keczer Thököly hű embere volt egészen annak haláláig, sőt még Árva várának 1670-es elesét követően sem menekült el. 1671-ben megidéztek a pozsonyi törvényszék elé a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétel vádjával. A köszvénytől szenvedő, beteges Keczer az utat nem élte túl, és 1671 májusában vagy júniusában Nagyszombat környékén elhunyt.³

Az 1663. január 1. és 1669. december 31. között, naponként, magyarul vezetett napló a 17. század egyik fontos forrása, igaz kevésbé a politika- és hadtörténet (leszámítva talán az 1663–64. évi hadjáratok előkészületeit), sokkal inkább az uradalom-, gazdaság-, társadalom- vagy életmódtörténet számára.⁴ Kiadását Tasnádi Nagy Gyula 1892-ben vette tervbe, s annak költségeit az Akadémia a következő évben meg is szavazta. A kézirat ekkor özv. Ujházy Józsefné, született Priesnitz Zsófia tulajdonában volt, aki azt budaméri (ma Budimír, Szlovákia) kastélyának könyvtárában őrizte. A létezéséről Nagynak alighanem rokoni kapcsolatai révén volt tudomása, hiszen ő maga nemcsak

¹ LIPÓCZI KECZER Ambrus *naplója 1663–1669*, kiad. és bev. NAGY Gyula = *Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores 33, Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból II*, Bp., A Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1894, 80–421.

² Ez ma Tasnádi Nagy Gyula hagyatékában található az országos levéltárban. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P2270. 1. cs

³ LIPÓCZI KECZER 1894, i. m. 84–86; DADAY András, *Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*, kiad. és bev., Gazda István, Bp., Akadémiai, 2002 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 32), 407–410.

⁴ BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi Magyarországi történetírás történetéből, Kézirat gyanánt*, kiad. Ritoók Zsigmondné, bev. Klaniczay Tibor, Bp., MTA Könyvtára, 1975, 547–550; KISS-KOZSLIK Eszter, *Keczer Ambrus, a birtokigazgató sárosi nemes = Történelmi útvesszők, Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból II*, szerk. György Sándor, Hajnáczy Tamás, Kanyó Ferenc, Bp., Gondolat, 2018, 177–193.

felvidéki származású volt,⁵ de édesanyja Ujházy Paulina volt, a Budaméren szintén birtokos Ujházy László testvére.⁶

A kézirat későbbi sorsa ismeretlen. Ujházy József és Priesnitz Zsófia egyetlen gyermeke, Árpád már 1867-ben elhunyt, József pedig 1881-es halálát követően minden ingó és ingatlan vagyonát testvérei, Ujházy Albert és Ujházy Mária gyermekeire hagyta – azzal a kitételrel, hogy feleségének hasznélvezeti jogot biztosítsanak.⁷ Budamért Ujházy Ivánnak (1869–1930) szánta, de Priesneritz Zsófia 1904-es halálát követően ő nem itt élt és gazdálkodott, hanem atyai birtokán, a közeli Bökin (ma Chabžany, Szlovákia).⁸ Budamér így a család egy távolabbi rokonához került, a már említett Ujházy Lászlóhoz (1849–1906), aztán az ő leszármazottjai örökölték és birtokolták a két világháború között is.⁹ A kastélyban ma a Szlovák Műszaki Múzeum működik.

Keczer Ambrus naplójáról az utolsó információnk annak 1894-es kiadása. A napló hollétéről már az 1950-es években Bartoniek Emma kéziratban fennmaradt és később kiadott munkájában sem tudott semmit.¹⁰ Arról sincs tudomásunk, hogy az miként és mikor került Szombathelyre: még az Ujházyak révén vagy már a háború utáni zavaros időkben. Némi fogódzót jelenthet a múzeum története és alapítása. A szombathelyi Smidt Múzeum ugyanis eredendően egy magángyűjtemény volt. A névadó alapító, Smidt Lajos felvidéki származású, igaz, a Budamértól meglehetősen távol eső Érsekújváron született 1903. október 31-én. Gyermekkorát itt töltötte, de az egyetemet már Budapesten végezte. Orvosi diplomája megszerzését követően, 1930-ban költözött Szombathelyre, és itt is telepedett meg. Országos jelentőségű magángyűjteményét 1968-ban ajánlotta fel a városnak és a megyének. A róla elnevezett múzeum 1971-ben nyílt meg, melyet 1975-ös haláláig maga igazgatott. Smidt Lajos felvidéki kapcsolatai áttelepülésével nem szakadtak meg, ottani rokonaival és ismerőseivel tartotta a kapcsolatot, az 1938-as visszacsatlólakor pedig első útja szülőföldjére vezetett. Gyökereihez való ragaszkodását jelzi, hogy Érsekújváry álnév alatt verseket is publikált a két világháború között.¹¹ Csupán feltételezhetjük, hogy a múzeumalapító személyes kapcsolatok révén, ajándékképpen tett szert a naplóra. Erre azonban semmilyen közvetlen bizonyíték nem áll rendelkezésre, sőt, a helyzetet nehezíti, hogy a napló a jelenleg rendezés alatt álló, jelentős mennyiségű történeti iratanyag közül került elő, így korábban leltárba sem vették.

Keczer Ambrus naplója Tasnádi Nagy Gyula részletes leírásának köszönhetően könnyen beazonosítható, sőt, az első lapon – alighanem Tasnádi Nagy kézírásával – a következő ceruzával írt bejegyzés található: „Keczer Ambrus naplója 1663–1669”. Az 1894-es kiadásban a következő leírás olvasható a naplóról: „A napló egy régi énekes codex hártyalapjával borított, 263 számozatlan levélből álló kis

⁵ HÓMAN Bálint, *Tasnádi Nagy Gyula = Uő, A történelem útja, Válogatott tanulmányok*, vál., szerk., utószó Búza János, Bp., Osiris, 2002 (Millenniumi Magyar Történelem, Historikusok), 457–472.

⁶ Ujházy családra lásd: HORVÁTH Sándor, *Rozsnyóbánnyai és budaméri Ujházy családok = Nagy Iván családtörténeti értesítő 3*, szerk., Dr. Komáromy András, Pettkó Béla, Bp., 1901, 175–181.

⁷ A végrendeletet lásd: *Ujházy Árpád-féle ösztöndijalapítvány, Ujházy József végrendelete, Kelt Kassán, 1873-ik évi jan. 23-ikán = A Tiszai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület Eperjesi Collegiumának értesítője az 1907–1908. iskolai évről*, szerk., Ludman Ottó, Eperjes, Kósch Árpád Könyvnyomtató-intézete, 1908, XI–XIX.

⁸ Ujházy Iván (1869–1930) országgyűlési képviselő volt, aki a család levéltárát 1907-ben a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában helyezte letétbe. A családi levéltár ma az Országos Levéltárban található. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P691.

⁹ *Magyarországi gazdacztimtar*, szerk., Rubinek Gyula, Bp., Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület Könyvkiadóvállalata, 1912, 585.

¹⁰ BARTONIEK 1975, i. m. 550.

¹¹ K. SMIDT Erzsébet, *Dr. Smidt Lajos 1903–1975 = Vasi Szemle*, 29(1975), 463–464.

negyedrétű kötetben, melyet egészen megtölt, 1663 évi jan. 1-től 1669 évi dec. 31-ig terjed”.¹² A fizikai jellemzők pontosan illenek a Smidt Múzeumban talált naplóra, mely jó állapotban, teljes terjedelemben maradt meg, mindössze a gerinc tetején szakadt a kötés. A kötet adó hártyalapon egyébként a nagycsütörtöki („sötét”) virrasztó zsolozsma, a matutinum kezdete látható, kottairása pedig ún. metzigót írás, amelyet a mai Felvidéken előszeretettel használtak a késő középkorban. Nem kizárt tehát, hogy Keczer magyarországi, sőt felvidéki eredetű töredékbe kötötte naplóját.¹³ A gerincen található egy ragasztott bőr, illetve egy papírcímke is, melyeken alighanem a kötet korábbi őrzési helyének a jelzetei olvashatók. Emellett meg kell említeni, hogy a Nagy Gyula-féle kiadás nem szól egyrészt a háttábla tükrén lévő két korabeli rövid széljegyzetről (ez néhány, a naplóban is szereplő név és pár szavas feljegyzés), másrészt az első lapon található több, kézzel írt latin és magyar nyelvű bejegyzésről. Utóbbiakra érdemes részletesebben is kitérni. Ezek írásképileg két, jól elkülöníthető részből állnak: egy háromsoros kalligrafikus írásból, valamint közjéjük írt egyszerű folyóírásból. A bejegyzés a következőképpen szól:

Quicquid agat [sic!] Mundus Monachus
Atque frequens eius sit conversatio tecum
Cuius in aspectu semper

Illetve:

Capilos [...?] pillos
Discendi socios habes pro fratribus omnes
ha idom leß valaha
ha mar atta honapot

Az első latin nyelvű sor egy régi német népi tanmeséből származik, melynek első írott forrása a 16. századból maradt fenn.¹⁴ A másik három latin sor pedig Enyedi Sámuel 1658-ban, Nagyváradon kiadott munkájából való, mely Comenius 1653-ban Sárospatakon kiadott *Praecepta morum in usum iuventutis collecta* magatartás-szabályzatának hexameteres újrafogalmazása volt.¹⁵ Ezekről a bejegyzésekről a napló kiadásában Tasnádi Nagy Gyula nem tesz említést, ennek okát nem tudjuk.¹⁶

A fentiekén túl Tasnádi Nagy még kiemeli, hogy a naplót Keczer „írta, illetőleg íratta, mert megjegyzendő, hogy saját keze vonásaival csak kevés helyen találkozunk, [...] A napló legnagyobb részét négy-ötfféle idegen kéz írta.”¹⁷ Ez a megállapítás is illik a kötetre, melyben több kéztől származó

¹² KECZER 1894, i. m. 83.

¹³ A kotta azonosításáért és a leírásért ezúton szeretnék köszönetet mondani Szoliva Gábrriel OFM atyának.

¹⁴ „Quicquid agit mundus, monachus vult esse secundus.” PAULI, Johannes: Das Buch Schimpff vnd Ernst genann, Wölches durchlaufft der welt hendel... M.D.XXXIII. (Gedruckt vnd vollendet in der kayserlichen statt Augspurg, durch Heynrich Steiner, An dem sybentzehenden tag des monats Nouembris...) f. XIIv.

¹⁵ „Atque frequens ejus sit conservatio tecum” / „Cuius in aspectu semper versare libenter” / „Discendi socios habes pro fratribus omnes” COMENIUS, Joannes Amos – ENYEDI Sámuel: Praecepta morum, institutioni puerorum accomodata, facilioris memoriae causa, stylo juxta textum solum sonante, carminibus comprehensa proponuntur, ut autem intelligentius disci possint, textus etiam e regione exhibetur, prout a ... Joanne-Amos Comenio collectus est, in usum Varadien. scholae, opera Samuelis Enyedi, m. d. Varadini MDCLVIII [Szenci Kertész]. Cap. X. 4., Cap. IX. 1., Cap. X. 1.

¹⁶ A szöveghelyek beazonosítását ezúton szeretném megköszönni Sánta Sárának.

¹⁷ KECZER 1894, i. m. 83–84.

kézírás található. Tasnádi Nagy egyébként a napló első bejegyzéseinél ceruzával halványan jelezte is, véleménye szerint melyik kézírás származhat Keczertől.

Jelen írás célja természetesen nem lehet a szöveg részletes elemzése vagy éppen összevetése az 1894-es kiadással – különösen, hogy a szerző a szerencsés véletlennek köszönhetően csak megtalálta azt, de a korszak nem szakterülete –, mindössze annak megkerüléséről szeretünk volna tudósítani. Keczer Ambrus naplója, jóllehet korábban már ismert volt, köszönhetően Tasnádi Nagy Gyula kiadásának, az eredeti szöveg előkerülése remélhetőleg mégis fontos adalékokkal szolgálhat a 17. századi magyar történetírás számára.

TANGL BALÁZS

Olcsei Gaál András (?–1742) hagyatéka (1717–1777).* A könyvek értéke relatív: piaci árukat befolyásolja állapotuk, tartalmuk, kiadási évük, egyediségük és az eladás pillanatában aktuális kereskedelmi viszonyok. Annak ellenére, hogy II. József trónra lépése előtt Magyarországon nem beszélhetünk szervezett könyvkereskedelemtől, az országban több könyves központ is létezett. A Tiszántúlon a református egyház számára ilyen centrum volt Debrecen, ahol a kollégium könyvtára volt az egyik csomópont. A kollégiumi bibliotéka jelentős részben a külföldről hazatért diákok ajándékaiból gyarapodott, de jelentős arányt képviseltek az elhalt lelkészek hagyatékából bekerült kötetek is. Ez a fajta könyves világ viszont nem anyagi alapon szerveződött, hanem az alma materhez való élethosszig tartó kötődésen alapult: a diákok szocializációja során a kollégium szellemi támogatása is fontos súlyt kapott, ezért tartották szükségesnek, hogy egykori iskolájuk számára könyveket ajándékozzanak.¹ Üzleti alapon szerveződött egy másik könyves központ, amelyben a város nyomdája, a könyvkötő cég, a vásárok, az árverések, a kereskedők, valamint a diákok és az ágensek vettek részt. A professzionális könyvkereskedelem létrejötte előtt ez a rendszer biztosította a könyvek forgalmazását.²

A Debrecenben megvásárolható könyvek értékéről fennmaradt egy levél, amelyet a szakirodalom jól ismer. Sinai Miklós 1768-ban azt írta: „Nallunk pedig a könyv nem drága.”³ Sinai ezt valószínűleg a hagyatékok eladására értette, mivel Debrecenben sok volt a hagyatéki árverés, és a vásárokon is sok könyvet árultak, a használt könyveknek nem volt értéke.⁴ A debreceni civisek vagyonának csak

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal FK-123974 számú téma-pályázata segítségével készült.

¹ HEGYI Ádám, *A Kárpát-medencéből a Rajna partjára, A bázeli egyetem hatása a debreceni és a sárospataki református kollégiumok olvasmányműveltségére a 18. században*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015 (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények Kiadványai), 124–125.

² GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, *Kazay Sámuel és a Debreceni Kollégium, Egy könyvgyűjtő patikus élete és gyűjteményének sorsa – fejezet a historia litteraria magyar történetéből*, Debrecen Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2014 (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények Kiadványai), 109–116; J. HALÁSZ Margit, *Könyves szakmák a Kárpát-medencében a XVI–XIX. században, Különös tekintettel Debrecen könyvkultúrájára*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 2002, 20–25; BENDA Kálmán, *A debreceni nyomda és a paraszti kultúra a 16–18. században = Előadások a nemzetközi könyvnyomtatás debreceni ünnepén 1972. szeptember 12–13.*, szerk. Csúry István, Debrecen, Alföldi Nyomda, 1973, 9–19.

³ *Debreceni értelmiségiek levelei Dobai Székely Sámuelhez*, szerk. Hargittay Emil, Szelestei N. László, Piliscsaba, PPKE Bölcsészettudományi Kar, 2007 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 5), 103.

⁴ GÁBORJÁNI SZABÓ 2014, i. m. 109, 237.

kis töredékét adták a bibliotékák. Például 1807-ben a híres orvos, Wespzrémi István halálakor teljes vagyonát 29 667 forintra becsülték. Ekkor 667 kötetes könyvtárát 302 forintért tudták eladni, vagyis a könyvek a teljes vagyonnak egy százalékát is alig tették ki.⁵

Az utóbbi évek levéltári kutatásainak köszönhetően két olyan ismeretlen forrás került elő, amelyek Debrecen könyves kultúrájának üzleti hátterét mutatják be. Ezek egy református lelkész könyvtári hagyatékának piaci értékét ismertetik. A korabeli jogrend alapján hagyatéki eljárásokban a református püspök nem volt illetékes, hanem a települési önkormányzat, illetve a vármegye járt el az ügyben.⁶ Ebben az esetben egyházi személyről van szó, ezért lehetséges, hogy az ügyben az egyházkormányzat is közreműködött. Az események Debrecenben, Makón, Hajdúszoboszlón és Gyomán játszódtak.

1777-ben Olcsai Gaál Dániel instanciát nyújtott be Piskárkosi Szilágyi Sámuel püspökhöz, hogy jogos örökségéhez hozzájuthasson. Az édesapjától, Olcsai Gaál Andrásról csak annak könyvtárát örökölte meg. Az iratok tanúsága szerint Olcsai Gaál András legkisebb – és még kiskorú – fia, Dániel örökölte volna az atyai bibliotékát azért, hogy ennek árából fedezni tudja megélhetését. A könyvtár értékét ekkor 300 forintra becsülték.⁷

Mivel itt egyértelműen arról van szó, hogy a könyvek eladásából jövedelemre lehet szert tenni, ezért felmerül a kérdés, mekkora vagyonnak számított ez a 300 forint a 18. század utolsó harmadában. Wespzrémi István vagyonával ezt nem érdemes összevetni, mert Wespzrémi országos híró orvos volt, míg Olcsai Gaál Dániel egy lelkész árvája, ezért inkább azt kell megnézni, mekkora éves jövedelemre tehetett szert egy prédikátor.

Debrecenhez közel gazdag egyházközségnek számított Hajdúszoboszló, ahol 1772-ben a lelkész évi készpénzbeli fizetése 100 Ft volt.⁸ A nagy lélekszámú Hódmezővásárhelyen 1743-ban – a természetbeni járulékokon kívül – szintén 100 forintot kapott a lelképásztor.⁹ Látható, hogy egy prédikátornak nem sok esélye volt arra, hogy évi 100 forintnál több készpénzre tegyen szert, mert a kisebb gyülekezetek ennél csak kevesebbet tudtak fizetni – a természetbeni juttatások mellett. Ez azt jelenti, hogy a könyvekért megítélt 300 forint egy árva számára óriási tőkének számított.

Egyáltalán nem volt biztos, hogy a használt könyveket a becsült értéken el lehetett adni. Mivel Olcsai Gaál András könyveinek jegyzéke és könyvtárának darabjai nem maradtak fenn, ezért másodlagos forrásokból kell megállapítanunk a bibliotéka korabeli értékét. Ennek érdekében tisztáznunk kell Olcsai Gaál András életútját, majd ezt követően meg kell vizsgálnunk szellemi horizontját, és végül el kell döntenünk, milyen jellegű könyveket értékelhetek 300 forintra. Elképzelhető, hogy Wespzrémihez hasonlóan több mint 600 kötettel rendelkezett? Esetleg jóval kevesebb, de sokkal értékesebb példányokkal?

Olcsai Gaál András könyvtáráról összesen két irat tudósít. Debrecenben 1777. augusztus 12-én özvegy Peremartoni Ferencné Gaál Erzsébet egy tanúsítványt állított ki Olcsai Gaál András könyv-

⁵ RÁCZ István, *A debreceni civisvagyon*, Bp., Akadémiai, 1989 (Agrártörténeti Tanulmányok, 14), 288.

⁶ CSIZMADIA Andor, *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Bp., Akadémiai, 1976, 65–77.

⁷ Ld. 2. melléklet.

⁸ MOLNÁR Ambrus, *A református egyház és a partikuláris iskola tisztségviselői és azok javadalmazása a 18–19. században Hajdúszoboszlón = Ökumenikus tanulmányok*, szerk. Barna Gábor, Debrecen, Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, 1996 (Vallási Néprajz, 8), 168.

⁹ *A Békési Református Egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei 1696–1809 (1839)*, közread. Hegyi Ádám, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2021 (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani, 23), 71.

tárának sorsáról.¹⁰ Másolatban maradt fenn Olcsai Gaál Dániel kérvénye, amelyet Szilágyi Sámuel püspök saját megjegyzésével látott el 1777. október 14-én. Ebből megtudjuk, hogy az eredeti libellus mellé még két másik iratot is csatoltak, amelyek ma már nem fellelhetőek.¹¹

Gaál Erzsébet vallomása szerint Olcsai Gaál Andrásnak több gyermeke is volt: András, János, Erzsébet és Dániel. Amikor édesapjuk, a lelkipásztor Olcsai Gaál András meghalt, akkor annak özvegye Debrecenbe költözött. Az özvegy szeretett volna fiairól, Jánosról és Dánielről gondoskodni, ezért úgy döntött, hogy az apjuk könyvtárát megőrzi nekik, hiszen az édesapjuk más vagyont nem hagyott hátra. A legfiatalabb Dániel volt, ezért neki volt nagyobb szüksége a támogatásra. A legidősebb testvér, András még apjuk életében megkapta a részét, amikor hajdúszoboszlói rektor lett. Ráadásul András néhai atya lovainak legjavát anyja tudta nélkül elvitte, és eladta. Ezután András peregrinálni ment, majd hazatért. Ekkor meglátogatta Debrecenben az anyját, aki nem volt otthon, ezért elment Vas Jánoshoz, akinél apja könyvtárát tartották. András Vas Jánostól elkérte a könyveket, és elvitte azokat Hajdúszoboszlóra. Amikor az anyja hazaért, észrevette, hogy eltűntek a könyvek, ezért a debreceni esperes kíséretében András után ment Szoboszlóra, és a könyveket az esperes jelenlétében lefoglaltatta. Ekkor András egy kötelezvényt adott, amely szerint vállalta, hogy a könyveket nem adja el, hanem, amikor az öccse felnő, neki átadja, vagy ha az öccsének nem lesz rá szüksége, akkor az árukat adja oda neki. Gaál Erzsébet azt hitte, ez a kötelezvény Dánielnél van. Az anyjuk halála után Dániel szegénységre jutott, de Erzsébet úgy vélte, másik testvérük, János a könyvek listáját elő tudja adni.

Olcsai Gaál Dániel kérvénye kicsit ellentmond a fentebbieknek. Ebben arról írt, hogy kiskorában árva lett, ezért az apja, Olcsai Gaál András könyvtárát megörökölte azért, hogy annak árából el tudja magát tartani. A bátyjai ekkor már felnőttek voltak, megkapták a jussukat. A könyvtárát egyik bátyja, Gaál András gyomai lelkipásztor őrizte, de ez a bátyja is meghalt („Azon említett volt b[i]b[lio]-thecát volt gyomai prédikátor, néhai tiszt[elletes] ugyancsak Gál András bátyám uram vett volt keze alá.”). A könyveket a bátyja köteles lett volna neki átadni, vagy a becsült értéküket – 300 Ft-ot – megtéríteni. A könyvtár egy része másik testvéréhez, Jánoshoz került. Ennek ellenére bátyjának, Gaál Andrásnak az özvegye, Kis Sára örökölte a könyveket, aki ekkor Hajdúszoboszlón lakott. Ez a könyvtár pedig Dániel hagyatéka volt, ezért azt Kis Sára jogtalanul birtokolta. Olcsai Gaál Dániel éppen ezért kérte a püspököt, hogy járjon közben érdekében. A másolatban ezután következik Szilágyi püspök feljegyzése: a püspök szerint Gaál András özvegye a debreceni egyházmegye esperesének, Halmi István szoboszlói prédikátornak a felügyelete alatt áll, ezért utasította az esperest, hogy járjon el az ügyben, de mindkét felet hallgassa ki, és ennek megfelelően hozzon igazságos ítéletet.

A két forrásban a legnagyobb ellentmondás Olcsai Gaál András személye körül van. Mivel egyik forrás sem tartalmaz dátumokat, ezért nem egyszerű az egyes személyek egymástól való megkülönböztetése. Ráadásul a kor helyesírás szokásainak megfelelően a család nevét hol Olcsai Gálként, hol Olcsai Gaálként írták. Bizonyos esetekben még az Olcsai előtag is lemaradt. Erzsébet szerint az apjukat és egyik testvérüket is Andrásnak hívták. András nevű bátyja Hajdúszoboszlón lett rektor, majd ezt követően külföldre ment tanulni. Tanulmányai befejezése után elment Debrecenbe, ahol magához vette apja könyvtárát. Ezt édesanyja nem hagyta, és egy kötelezvényt íratott vele, amelyben vállalta, hogy a könyveket megőrzi Dániel számára. Dániel kérvénye szerint viszont a bátyja, András már meghalt. András korábban Gyomán volt lelkipásztor, és halála után özvegye, Kis Sára vitte el a könyveket. Az özvegy a köteteket Hajdúszoboszlón őrizte.

A két szöveg közötti ellentmondás mögött valószínűleg az áll, hogy a közlők jó pár évvel az események után emlékeztek vissza, ezért bizonyos családi események emléke már elmosódhatott. Olcsai Gaál Erzsébet maga is az idős állapotára utalt, amikor megpróbált visszaemlékezni a törté-

¹⁰ Ld. 1. melléklet. Az iraton ugyan nem tüntetik fel, de ez is másolat, mert a rajta szereplő aláírások ugyanattól a kéztől származnak.

¹¹ Ld. 2. melléklet.

tekre. A rendelkezésünkre álló adatok szerint egymás után három Olcsai Gaál Andrást ismerünk, akik egymással egyenes ági rokonságban álltak. Bár a 18. század első felében az anyakönyvezés még alig működött, az iskolázási adatokból rekonstruálhatóak a rokonsági kapcsolatok.

Olcsai Gaál (I.) András 1706-ban iratkozott be a Debreceni Református Kollégiumba¹², majd 1717-ben Franekerben tanult.¹³ Hazájába visszatérve, 1718-ban a békési egyházmegyében makói lelképásztornak ordináltak, 1728-ban esperessé választották.¹⁴ Szolgálati ideje alatt 1735-ben és 1736-ban levelezett Baranyai Mihály és Domokos Márton debreceni főbírókkal.¹⁵ Ismertek továbbá körlevelei, amelyeket a békési egyházmegye espereseként küldött el a lelképásztoroknak.¹⁶ Valószínűleg 1742-ben halt meg, amikor esperesi utódjául választották Vecsey Györgyöt.¹⁷

Olcsai Gaál (II.) András az oderafrankfurti egyetem anyakönyve szerint makói születésű volt.¹⁸ Mivel (I.) András Makón volt lelképásztor, valószínű, hogy a fiáról van szó. (II.) András 1736-ban aláírta a debreceni Kollégium törvényeit,¹⁹ 1747-ben beiratkozott Frankfurt an der Oder egyetemére.²⁰ Hazájába visszatérve, a békési egyházmegyében, gyomai prédikátornak választották meg 1748-ban.²¹ A források tanúsága szerint 1767-ben és 1771-ben is még Gyomán szolgált.²² 1769-ben levelet írt Piskárkosi Szilágyi Sámuel püspökhöz, amelyben a püspök közbenjárását kérte egy Gyulán fogvatartott személy érdekében. A rabot aposztázia miatt tartóztatták le, mert felnőtt fejvel tért át a református hitre.²³ 1773-ban az egyházkerület sikksasztással vádolta meg, ezért a gyomai lelképásztorságról lemondott, és helyette 1774-ben Nagyzeréden lett prédikátor.²⁴ Itt rövid ideig szolgált, mert a nagyzeréendi egyházközség anyakönyve szerint 1775-ben meghalt.²⁵

¹² *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*, közread. Szabadi István, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013, I, 371.

¹³ BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Bp., ELTE Levéltára, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15), nr. 746.

¹⁴ HEGYI 2021, i. m. 51, 61; HEGYI Ádám, *Esperesek műveltsége és életmódja a Békési Református Egyházmegyében (1686)1712 és 1774 között = Hagyomány, identitás, történelem 2019*, szerk. Kiss Réka, Lányi Gábor, Bp., KRE Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye, Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020 (Reformáció Öröksége, 3/1), I, 107.

¹⁵ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára [továbbiakban: TtREL], Püspöki Hivatal iratai, igazgatási iratok, 1708–1763, I.1.c.1. Olcsai Gaál András levele Baranyai Mihály debreceni főbíróhoz, Makó, 1735. január 2.; Olcsai Gaál András levele Domokos Mártonnak, Hódmezővásárhely, 1736. január 6.

¹⁶ TtREL Békési egyházközség iratai, igazgatási iratok 1730–1860, I.62.d.1. Olcsai Gaál András levele Pápai Ferenc haláláról, Makó, 1740. július 15. Olcsai Gaál András levele a békési lelkészválasztásról, Makó, 1730. december [?]

¹⁷ HEGYI 2021, i. m. 88.

¹⁸ TAR Attila, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*, Bp., ELTE Levéltára, 2004 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11), nr. 470.

¹⁹ SZABADI 2013, i. m. 421.

²⁰ TAR 2004, i. m. nr. 740.

²¹ HEGYI 2021, i. m. 55.

²² HEGYI 2021, i. m. 80–81.

²³ TtREL Püspökök iratainak gyűjteménye, Szilágyi Sámuel iratai 1745–1779, I.2.1. nr. 99. Olcsai Gaál András gyomai lelkész levele Piskárkosi Szilágyi Sámuel püspökhöz, Gyoma, 1769. szeptember 8.

²⁴ TÓTH Sámuel, *Adalékok a Tiszántúli Ev. Reformált Egyházkerület történetéhez, 2. füzet, A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület II–IV. jegyzőkönyveiből kivonatolva*, Debrecen, Városi Ny., 1894, 156–157.

²⁵ Arad Megyei Levéltár Fond nr. 2080. Colectia registre de stare civila – Oficiul parohial reformat Nagyzerénd (Anyakönyvi gyűjtemény – Nagyzeréendi református egyházközség), Keresztelési, esketési, temetési anyakönyv 1774–1789.

Olcσαι Gaál (III.) Andrásról a debreceni kollégium anyakönyvében jegyezték fel, hogy gyomai születésű volt, ezért nagy valószínűséggel (II.) András fiáról van szó. Adataink szerint 1766-ban iratkozott be a debreceni kollégiumba, majd 1775-ben hajdúböszörményi rektor lett.²⁶ Ezt követően peregrinációra indult. A Helytartótanácsnál megtalálható az 1776-os útlevélkérélmé, ezek szerint ő is Franekerbe szándékozott eljutni.²⁷ Tudjuk, hogy előbb Székelyhídon, majd 1792-től Debrecenben lett lelkész. 1803-ban esperessé választották, amely hivatalt haláláig, 1808-ig betöltötte.²⁸

Úgy gondolom, Olcσαι Gaál Dániel (I.) András fia volt, és nem arról van szó, hogy 1777-ben lett nagykorú. A források szövegeit összevetve látjuk, hogy Dániel bátyja, (II.) András gyomai prédikátor volt. Róla írta Dániel, hogy apja könyveit a bátyja, a gyomai prédikátor őrizte. Mint tudjuk, (II.) András 1775-ben meghalt. Erzsébet vallomásával összhangban (II.) András járt külföldön is. Mind Erzsébet, mind Dániel említi János nevű testvérüket. Egy Gál János nevű hajdúszoboszlói származású diák 1754. május 11-én iratkozott be Bázélben.²⁹ Ő talán azonos Erzsébet és Dániel testvérével. Mindenesetre fiatalabb volt (II.) Andrásnál, így elképzelhető, hogy ő volt az a testvér, akire a könyvtár egy része szállt. (III.) András viszont nem vett részt a hagyatéki ügyben, hiszen gyomai születésű fiatalként ekkor még ereje teljében volt, és nem lehet azonos azzal az Andrással, aki 1775-ben gyomai prédikátorként halt meg. Erzsébet vallomásából megtudjuk, hogy amikor elkészítette tanúvallomását édesapja könyvtárának sorsával kapcsolatban, már idős özvegyasszony volt. Erzsébettől tudjuk azt is, hogy az anyjuk halálakor már Dániel „eötsém bujdokolóban” volt. Ez azt jelenti, hogy Dániel ekkor már a fiatal felnőtt férfiak életét élte: elhagyta a családi házat. A peregrinációs adattárakban nincs annak nyoma, hogy külföldön tanult volna,³⁰ de az biztosnak látszik, hogy az anyja halálakor már felnőtt volt. A debreceni kollégiumba 1755-ben iratkozott be a makói születésű Oltsai Dániel.³¹ Ő a Gaál nevet nem használta, de a korabeli névhasználati szokásoknak ez nem mond ellent. Mivel (I.) András makói prédikátor 1742-ben halt meg, igen valószínű, hogy az 1755-ben debreceni tógás diákká lett Dániel az ő árvája volt.

A családi viszonyok megállapításából az következik, hogy 1777-ben Olcσαι Gaál Dániel egy legalább ötvenéves könyvtári hagyatékot próbált meg visszaszerezni. Talán azért ilyen későn, mert ekkorra elszegényedett, és csak ekkor eszmélt rá, hogy van egy kis vagyunkája. A református diákok hagyományos életútja szerint a peregrinációjuk során gyűjtötték össze könyveiket.³² Ez azt jelenti, hogy Olcσαι Gaál (I.) András 1717 körül Németalföldön legalább 300 forint értékben vásárolt könyveket. A könyvtára 1742-ben, a halála után Debrecenbe került, ahol azt egy debreceni polgár, Vas János őrizte. Miután (II.) András 1748-ban Oderafrankfurtból hazatért, a könyveket elvitte magával Hajdúszoboszlóra. Erről az időszakról a forrásaink hiányosak. II. András hajdúszoboszlói lányt vehetett feleségül, azért vitte a könyveket oda, majd miután megválasztották gyomai lelképíztornak, a könyvek ismét visszakerültek a békési egyházmegyébe. 1775-ben bekövetkezett halálakor özvegye, Kis Sára visszaköltözött Hajdúszoboszlóra, és a tékát is vitte magával. 1777-ben az ekkor már idősödő Dániel ezt a könyvtárat próbálta megszerezni.

²⁶ SZABADI 2013, i. m. 501.

²⁷ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár C 41 Acta studiosorum acatholicorum 1743–1779, Beadvány 1776. május 9. és 1776. október 8.

²⁸ SZABADI 2013, i. m. 501.

²⁹ HEGYI Ádám, SZÖGI László, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2016 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 23), nr. 132.

³⁰ Vö.: TAR 2004, i. m.; BOZZAY, LADÁNYI 2007, i. m.; HEGYI, SZÖGI 2016, i. m.

³¹ SZABADI 2013, i. m. 461.

³² HEGYI Ádám, *Magyarországi diákok könyvgyűjtési és könyvtárhasználati szokásai Bázélben és Bernben a 18. században* = *Magyar Könyvszemle*, 124(2008), 377–389.

Milyen színvonalú lehetett Olcsai Gaál (I.) András műveltsége? Írásos források hiányában nehéz rá válaszolni. Külföldi tevékenységének alig van nyoma. Nem ismerjük disputációját, csak annyit tudunk, hogy 1717-ben peregrinációs társát, Némethi Györgyöt köszöntötte egy verssel.³³ Albumbejegyzése viszont nem maradt fenn,³⁴ és újonnan előkerült levelei is csak hivatalos egyházi ügyekkel foglalkoznak. Könyvtára színvonalát egyedül abból a becsült árból következtethetjük ki, amely Olcsai Gaál Dániel kérvényében szerepel.

A főnemesi származású fiatalokat kivéve kevés peregrinus engedhette meg magának, hogy 300 Ft értékben vásároljon könyveket, miközben a kutatások azt bizonyítják, hogy a református diákok külföldön gyűjtötték össze könyveiket.³⁵ Ezért minden bizonnyal Olcsai Gaál I. András is Németalföldön vetette meg könyvtárának alapjait, amelyet hazájába visszatérve már csak kisebb mértékben gyarapíthatott. Ha a Weszprémi István idején Debrecenben bevett szokást vesszük a használt könyvek áránál figyelembe, akkor ez azt jelenti, hogy egy könyv körülbelül fél forintot ért. A 300 forint értékű könyvtár ezek szerint 600 kötetből állt. Úgy gondolom, ez viszont túlzás. A 17–18. század fordulóján a Mélyföldön tanuló magyarországi diákok közül senki sem gyűjtött össze ekkora bibliotékát, viszont Borosnyai János református lelkész peregrinációja után több évvel majdnem 300 kötetes könyvtárral rendelkezett.³⁶ Analógia alapján elképzelhető, hogy I. Andrásnak szintén volt ekkora könyvtára. Olcsai Gaál (I.) András özvegye nem véletlenül a könyvtár értékét alapul véve próbálta meg félárva fia jövőjét biztosítani.

Annak ellenére, hogy nem tudjuk, milyen könyvek voltak Olcsai tékájában, a közvetett bizonyítékok arra utalnak, hogy jelentős hagyatéka lehetett. A református peregrinusokat általában még külföldi tartózkodásaik alatt megkeresték a gyülekezetek, és meghívták őket lelkipásztornak.³⁷ Olcsai Gaál (I.) András esetében nem tudunk ilyenről, de nagyon valószínű, hogy 1718-ban egy ilyen meghívásnak köszönhetően lett makói prédikátor. Mivel közvetlen hivatali elődjét, Bökényi Jánost a szegedi ferencesek egy hitvita következményeként bebörtönöztették,³⁸ tisztában kellett azzal lennie, hogy alaposan fel kell készülnie a katolikusok ellen teológiai kérdésekből. Ehhez feltétlenül szüksége volt könyvekre, tehát Hollandiában meg kellett szereznie a református teológia alapműveit és a hitvitázó irodalom legújabb kiadásait. Nem tudunk arról, hogy valamilyen nézeteltérésbe keveredett volna a katolikus egyházzal, de fel kellett rá készülnie. 1718-ban, amikor megérkezett Makóra, a településen óriási változások zajlottak: a katonai határőrvidék megszűnt, Csanád vármegyét újjászervezték.

³³ RMK III/XVIII 1179.

³⁴ Sem az Inscriptioes Alborum Amicorum (<http://iaa.bibl.u-szeged.hu/>) nem ismer tőle bejegyzést, sem a Repertorium Alborum Amicorum (<https://raa.gf-franken.de/de/startseite.html>).

³⁵ MONOK István, *Magyar diákok olvasmányai hollandiai diákéveik alatt a 17–18. század fordulóján* = „Nem sülyed az emberiség...” *Album amicorum Szörényi László LX születésnapjára*, szerk. Jankovics József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 1025–1034.

³⁶ Monok 2007, i. m.1031.

³⁷ 1795-ben az Erlangenben tanuló Földvári Józsefet Hódmezővásárhelyre hívták meg. Hódmezővásárhely-Ótemplomi Református Egyházközség levéltára, igazgatási iratok, missilis 1732–1799, I.180.c.2. nr. 81. Földvári József levele a hódmezővásárhelyi egyházközséghez, Erlangen, 1795. április 20.

³⁸ Kis Bálint, *A helvéciai vallástételt követő Békés-bánati egyházi vidék vallási, polgári, tudomány és földleirési történeteinek emléke* = *A Békési-Bánati Református Egyházmegye története (1836)*, közread. Gilicze László, Kormos László, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, Békéscsaba, Békés Megyei Levéltár, 1992 (Dél-alföldi Évszázadok, 10), 96; SZIRBIK Miklós, *Makó városának leírása 1835–1836*, Makó, Makó Város Tanácsa, 1979, 47–48; SZIRBIK Miklós, *Makó városának közönséges és az abban lévő reformata ekklesziának különös leírása*, közread. Eperjesy Kálmán, Makó, Makói Friss Újság Nyomda- és Lapkiadóvállalat, 1926, 48–49.

A törökök kiűzése után Makó a királyi kamara birtokába került, de a csanádi püspökök folyamatosan igényt tartottak a településre, tehát katolikus nyomással számolnia kellett.³⁹

A következőket állapíthatjuk meg: Olcsai Gaál Dániel apja, Olcsai Gaál (I.) András könyvtárát próbálta meg visszaszerezni 1777-ben. A könyvtár magja Franekerben, 1717 körül keletkezett, és a Dél-Alföldre került. A 18. század eleji Makó periférikus területen újjáéledő település volt, ahol a könyvtár az Olcsai munkájához szükséges szellemi hátteret jelentette. A könyvtárat 1742-ben Debrecenbe szállították, 1748-ban Hajdúszoboszlóra, később Gyomára került. 1775 körül a téka már ismét Hajdúszoboszlón volt. A könyvek későbbi sorsa ismeretlen. A Kárpát-medencei református értelmiségi gyűjtemények jellemzően szétszóródtak,⁴⁰ ez történhetett az említett könyvtár darabjával is. Az olvasmánytörténeti kutatások kevés kálvinista lelkészi könyvtárat ismernek a 18. század elejéről, ezért jelentős, hogy a tanulmányban bemutatott források alapján kijelenthetjük: Makón 1718 körül biztosan létezett egy komolyabb gyűjtemény.

Melléletek

1. melléklet

Peremartoni Ferencné Olcsai Gaál Erzsébet tanúvallomása

(Debrecen, 1777. augusztus 12).⁴¹

Alább megírt megnyomorodott szegény Gaál Dániel ötsém uram requisitiojaja [sic!] amidőn tudni illik engemet kért volna arra, hogy megboldogult édesatyám, néhai tiszteletes Oltsai Gaál András uram tékájáról, hogy miképpen idegenített legyen el, amit tudok, arról jó lélekkel tanúbizonyosságot tég[y]ek, és azt írásban adjam elő: ímé azért ezen levelemnek rendiben adom tudtára kiknek illik jó és idvezülendő lélekkel, amint az idős állapotom is hozza magával. Minek utánna említett édesatyám halála után édesanyám Debretzenben szállott volna lakni, olly gondolattal lévén, hog[y] ennek az említett ötsém uramnak – mivel akkoriban nevetlen és gyenge volt – édesatyánk keresménykéjéből semmi nem fogna jutni, az említett tékát együtt is másutt is rejtegette, hog[y] azt t[iszteletes] Gál János uramnak is ugyan valamelly részben, de főképpen ezen említett nevetlen Dániel ötsémnek megtarthassa. Annyival inkább mivel már megboldogult t[iszteletes] Gál András bátyám uram nem tsak az hog[y] édesatyánk keresményéből boldog állapotban helyeztetett, sőt, azon felyül szoboszlai rector korában édesatyánk lovainak a színit egynehányat kiválasztván híre és akarattya ellen édesanyánknak jó pénzen eladott, és az árát a maga szükségére fordította. Említett t[iszteletes] Gaál András bátyám uram pedig tsakugyan midőn académiákrúl hazaérkezett volna, bėjött ide Debretzenbe és ithon nem létében édesanyánknak Vas János bátyám uramtól – akinek házánál valának a könyvek – szép móddal kikérte, és magával Szoboszlóra elvitte. Tsakhamar haza érkezővén pedig az édesanyánk akkori t[iszteletes] esperest uram commissiojával utána ment Szoboszlóra, és ottan a könyveket letartatta mindaddig, míg magáruul betsületes emberek előtt contractust nem adott olly móddal, hog[y] vagly] a könyveket felnevelkedésével Dániel ötsémnek ha szüksége lesz reájok visszaadja vagy pediglen ha szüksége nem lesz reájok, az árát megfordítja. Én mind ez mai napig azt gondoltam, hogy szegény Dániel ötsém a contractust mai napig magánál tartya, de

³⁹ RÁKOS István, *A lakosság jogi helyzete = Makó monográfiája, IV, Makó története a kezdetektől 1849-ig*, szerk. Blazovich László, Makó, Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, 1993, 329–332; BOROVSKY Samu, *Csanád vármegye története 1715-ig, II, A vármegye részletes története*, Bp., MTA, 1897, 367.

⁴⁰ Lásd pl.: OLÁH Róbert, *Miskolci Csulyak István és Tofeus Mihály könyves műveltsége*, Sárospatak, Hernád, 2022 (Hit és kultúra, 7), 16–19.

⁴¹ TtREL I.3.f.1. Kormányhatósági iratok. Instanciák 1714–1787.

amint értésemre esett, édesanyám halálakor már a szegény sokszor említett öetsém bujdoklóban lévén, hog[y] senkinek közülünk reá gondja nem volt a ládából eltevelt a könyvek[ne]k. Mindazon által seriesét úg[y] reménylem t[í]szteletes] Gál János öetsém uram elől tudná adni.

Ezeket tudom, és ezekről jó lélekkel tanúbizonytságot teszek, mellynek nag[y]obb erejére adom ezen tulajdon kezem írásával megerősített attestationalis leveletem.

Signatum Debretzen a[nn]o 1777. die 12. Augusti

Özvegy Peremartoni Ferentzné Gaál Erzsébet

Coram me Josepho Szalai et me scriptore Samuele Bíró persona nobili.

[Hátlapi megjegyzés:] 1777. 12-a Aug[usti] gyomai préd[ikátor] Oltsai Gál András on praetendálják a testvérei az attyok könyveit.

2. melléklet

Oltsai Gaál András kérvénye (Debrecen, 1777. október 14.)⁴²

Copia

Főtisztelendő Superintendens Uram, nékem Kegyes Atyám!

Amint ezen három rendbeli testimoniumoknak két darabban sub no 1-o et 2-o producált párjaikból világosan megtetszik, kiseded koromban árvaságra maradván néhai b[ecsül]e[tes][?] Oltsai Gál András tiszt[eletes] atyám ur[amna]k a b[ibli]o[thec]ája az én számomra maradt neveltetésemre és tápláltatásomra. Mínthogy már akkor több testvérbátyáim édesatyánk gondviselése alatt annyira jutottak volt, hogy magokról gondot viselhetnének. Azon említett volt b[ibli]o[thec]át volt gyomai prédikátor néhai tiszt[eletes] ugyancsak Gál András bátyám uram vett volt a keze alá oly véggel, hogy azt az én számomra procurállya, és hogy azt annak idejében nékem által adgya akár in natura, akár in aequivalenti, mellyek könnyen megértek volna R[henu]si] f[orint] 300 (háromszáz forintokat). De mindezek halála után nevezett tiszt[eletes] Gál András bátyám uram[na]k (edgynehány darabokon kívül, mellyeket t[ekintetes] Gál János bátyám úr vett a kezéhez) özvegyére, Kis Sára asszonyra maradtak által, (aki most H[ajdú] Szoboszló várossában lakik), énnékem tetemes nagy káromra és praejudici-umomra. Mínthogy pedig ez árva jószág volt, mellyet az 1655-dik esztendőbeli decretumnak 24-dik articulussának 2-dik paragraphusa simpliciter és mindenképpen processus nélkül a Tripartitum[na]k is pedig prologialis 5-dik titulussa kinek-kinek a magáját parancsolnák visszaadni, és ezeken kívül az 1625-dik esztendőbeli decretum[na]k 27-dik articulussának 5-dik paragrafussa vagy cikkellye is azt tartya, hogy aki valamely jóban fundál, hasonlóképpen annak terhében is. Azért alázatosan instálom tiszt[eletes] superintendens ur[ama]t, méltóztassék világtalan sorsomat is méltó tekintetbe vévén, oly hathatós rendelést tétetni, hogy nékem ezen exponált igaz keresetem megítéltessék, és effective kezembe is adattassék akár in natura, akár pedig in aequivalenti. Gratiáját várván maradok főtisztelendő superintendens ur[amna]k alázatos szegény szolgálja Oltsai Gál Dániel.

⁴² TtREL I.3.f.1. Kormányhatósági iratok. Instanciák 1714–1787.

Titulus: Főtisztelendő superintendens úrhoz alázatos memoriálissa és respective actionális libellussa Olscai Gál Dánielnek.

Indorsatio: Minthogy a benne jelentett özvegy, t[iszteletes] Olsai Gál Andrásné asszonyom respective ezen debreczeni v[enerabilis] tractus seniorának, tisz[eletes] Halmi István ur[amma]k ecclesiastica inspectiója alatt vagyok, a benn írt miserabilis atyafi ö[k] [egyelm]éhez invitáltatik avégre, hogy mind a két felet meghalgtván ne terheltsék közöttük maga actiotássához[?] képest ex aequo et bono valamely jó amicabilem compositiót csinálni, és ekképpen azon felelet is szükségtelen költségektől és fárattságoktól megmenteni, és az atyafiságos edgyességet közöttük ezzel is manifestálni [?].

Signat Debr[ecen] die 14-a Octobris 1777. Szilágyi Sámuel superintendens mk.

[Hátlapi megjegyzés:] 1777. 14. okt[óber] Olsai Gál Dániel panasolja, hogy a számára maradt b[ibli]othecát a bátyja, gyomai préd[ikátor] Olsai Gál Andr[ás] elvette és most is az özvegyénél, Kis Sáránál vagyon.

Documenta ad protocollum.

HEGYI ÁDÁM

Egy Amade-vers ismeretlen kiadása. Hetvenkét évvel Amade László halála után, 1836-ban, unoka-öccsének fia, Amade Thadé adta ki a költő verseinek első gyűjteményét.¹ A szerencsejátékosnak híresen szerencsétlen, de a magyar líra megújításában fontos szerepet játszó bárónak ennél korábban önálló nyomtatványként – eddigi tudomásunk szerint – csak a *Buzgó szívnek énekes fohászzkodási* című, vallásos énekeket tartalmazó füzetkéje,² valamint még egy istenes verse jelent meg, az utóbbi magyar és latin változatban is.³ Mindegyik még életében.

Világi verset Amadétól elsőként Sándor István adott közre 1796-ban *Sokféle* című folyóiratában (*A'Házasság által el-vesztett Szabadságnak meg-síratása*)⁴, ezzel a megjegyzéssel: „Ezen verseknek szerzője ama' könnyű és híres Magyar és Deák Poéta Báró Amade László vala, kinek Nyelvünkben hátra hagyott szerelmes és világi Éneki egy jó Nyalábot tesznek. Bár egyszer immár kinyomtatattának.” Ugyanez a vers helyet kapott Szirmay Antal munkája, a régi magyar humor zsebkönyveként is olvasható *Hungaria in parabolis* második, 1807-es kiadásában.⁵

Az 1860-as évektől aztán egymást követték a folyóiratbeli közlések, kéziratos másolatok alapján, kisebb-nagyobb szövegeltérésekkel. Nem véletlenül lett ennyire népszerű a Zrínyi-strófákban írt vers: Amade sötét humorral festi le korábbi gavalléréletének és házasságának éveként egérvető különbségét, felesége szekatúráit. A költő monográfusa, Gálos Rezső biztosra veszi, hogy Amade a második, 1736-ban, a német Weltzl Mária Paulinával kötött házasságának viszontagságait szedte versbe, méghozzá a szétválásuk után, a negyvenes évek második felében.⁶

¹ *Várkonyi báró Amade László versei*, Kiadatta várkonyi gróf Amade Thadé, Pest, Trattner-Károlyi, 1836.

² [AMADE László], *Buzgó szívnek énekes fohászzkodási*, Bécs, Kurtzböck, 1755.

³ [Amade] HOMODE László, *Ájtatos fohászzkodás...* Győr, Streibig, 1759; *Enthusiasmus affectuosus...* Iaurini, Streibig, 1759.

⁴ *Sokféle*, Negyedik darab, Győr, Streibig, 1796, 235–241.

⁵ SZIRMAY Antal, *Hungaria in parabolis*, Editio altera, Budae, Typis Univ., 1807, 141–144.

⁶ GÁLOS Rezső, *Báró Amade László*, Pécs, Egyetemi Könyvkiadó, 1937, 142.

Arról, hogy *A házasság által elvesztett szabadságnak megsiratása* valaha önállóan is megjelent volna, nem tud sem Négyesy László 1892-es kritikai igényű kiadása⁷, sem a Régi Magyar Költők Tára 18. századi sorozatában 2004-ben napvilágot látott, a filológia és a textológia mai követelményeinek megfelelő Amade-kötet⁸.

A most előkerült negyedréti alakú, 4 oldalas, címlap nélküli nyomtatványról – a kézzel ráírt szám alapján egy hajdani vaskos colligatum 84. tagja lehetett – V. Ecsedy Judit megállapította (köszönet érte!), hogy a váci Gottlieb-nyomda terméke a 18–19. század fordulójáról. Jelen tudásunk szerint ez az első és egyetlen önállóan megjelent világi Amade-vers. Szövege jelentős különbségeket mutat minden eddig ismert változathoz képest.

A 2004-es (RMKT) kritikai kiadásban 146. versként megjelent szöveg, amely egy – Gálos Rezső hagyatékában található – korai kéziratos másolatra, valamint Sándor István közlésére támaszkodik, 37 szakaszból áll. A felbukkant nyomtatvány 41 szakaszt tartalmaz: ezekből az általunk 8., 35., 36. és 38. számmal jelzett csak itt fordul elő, míg a 19. és 32. számú ismerős a Szirmay-féle (az RMKT-kötetben figyelembe nem vett) közlésből. Nincs azonban meg benne a kritikai kiadásban szereplő 8. és a verset berekesztő 37. strófa. Az eddig ismeretlen szakaszok akár magától Amadétól, akár egy későbbi (a költő hangvételére ráérező) versfaragótól is származhatnak.

A számos szövegeltérésből három példát emelünk ki.

(1) „Tzifra ezergombos szolgálaim valának” (RMKT-szöveg, 7. szakasz) – „Tzifra ezüst-gombos szolgálaim valának” (Nyomtatvány, 7. szakasz). A szövegromlás valószínűleg az első változatban érhető tetten.

(2) „Cum commoditate volt minden járásom” (RMKT-szöveg, 9. szakasz) – „Kedvem tóltével volt mindenütt járásom” (Nyomtatvány, 9. szakasz).

(3) „Az ő segge mellett így meg öregedni” (RMKT-szöveg, 33. szakasz) – „Az al-fele mellett így el-penészedni” (Nyomtatvány, 37. szakasz).

Az utóbbi két példában viszont a latin kifejezés magyarítása és a „delfinizálás” arra utalhat, hogy nyomtatványunkhoz egy későbbi kéziratot használtak.

A most föllet kiadványt – amely nem helykihagyással választja el egymástól a szakaszokat, hanem az első sorok kijjebb kezdődnek – betűhíven adjuk közre.

(1.)
Még nótelenségben folytattam éltemet,
Szabadságnak szele táplálta szívemet,
Kótsag toll strázsálta Nyöstös süvegemet,
Mind addig bú bánat nem érte fejemet.

(2.)
Minden-féle tzifra Úri fegyverekkel,
Farkas, Medve, Párdutz szép prémes Bőrökkel,
Tele volt fogasom Fűredi nyergekkel,
Több e'féle tsengő pengő eszközökkel.

(3.)
Bővelkedett házam gyakran muzsikával,
Szép egy pár hegedű Hébény vonójával
Függött fogasomon flauta furollyával,
Ugyan újultt szobám ezeknek hangjával.

(4.)
A' jó Paripából soha ki-nem fogytam,
Ezt lépésre, amazt futásra tartottam,
Emezt nyergeltem, ha paradéroztam,
A' mint szükségem volt rendre változtattam.

(5.)
Fekete Paripám volt Spanyol Országból,
Szürke Erdélyből jött, Pej pedig Moldvából,
Arany színű Fakót vettem egy Bassától,
Többe volt a' Magyar Lovaknak javából.

(6.)
Szerszámom ezüstel aranyal ki-varva,
Vagy ötves munkával boglárossan rakva
Sok szénű zsinórral vóltanak tarkázva,
Vagy bagariából tsak tisztán tsinálva.

⁷ *Várkonyi báró Amade László versei*, összegyűjtötte, bevezette és jegyzetekkel kísérte Négyesy László, Bp., Franklin, 1892, 384–391, 506–510.

⁸ *Amade László versei*, szerk. Schiller Erzsébet, Ajkay Alinka, Balassi, 2004 (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, VII), 217–221, 428–429.

Még nötelenségben folytattam élteter,
 Szabadságnak fzele táplálta szívemet,
 Kótság toll írásálta Nyöftös füvegemet,
 Mind addig bú bánat nem érte fejemet.
 Minden-féle tziifra Uri fegyverekkel,
 Farkas, Medve, Párduz szép prémes Bőrökkel,
 Tele vólt fogasom Füredi nyergekkel,
 Több e'féle tsengő pengő efzközökkel.
 Bővelkedett házam gyakran muzsikával,
 Szép egy pár hegedű Hebány vonójával
 Függött fogasomon flauta furollyával,
 Ugyan ujúlt szobám ezeknek hangjával.
 A' jó Paripából sola ki-nem fogytam,
 Ezt lépésre, amazt futásra tartottam,
 Emezt nyergeltettem, ha paradéroztam,
 A' mint szükségem vólt rendre változtattam.
 Fekete Paripám vólt Spanyol Országból,
 Szürke Erdélyből jött, Pej pedig Moldvából,
 Arany színű Fakót vettem egy Basától,
 Többe vólt a' Magyar Lovaknak javából.
 Szerfzámom ezüffel aranyal ki-varva,
 Vagy ötves munkával boglárofsan rakva
 Sok szénű zsinórral vóltanak tarkázva,
 Vagy bagariából tsak tiztán tsinálva.
 Tziifra ezüst-gombos szolgáim valának,
 A' kik éjjel nappal híven szolgálnak,
 Pillantásomra-is ébren vígyázának,
 Kikért pirulása nem-is vólt ortzámnak.
 Nyolctzvan rőff Zsinórral tziifrázott ruhája,
 Szérommal tarkázott bőr dohány Zatskója,
 Tollas, vagy bokkrétás Kalpagja tsákója,
 Bizonytságot teher erről Nyitra-tája.
 Midőn azért néha történt indulásom,
 Kedvem töltével vólt mindenütt járásom
 Ollykor barátságért két három pajtasom
 Vélem jött, hogy vígabb legyen útozásom.
 A' hová szállottam kedvetsen is láttak,
 Jó szívet és kedvet bőven-is mutattak,
 Ha bútsúzni keztem tovább marasztottak,
 Tsak az héján vóltam kézen nem hordoztak.
 Mademoifellék közt szintűgy virágoztam,
 Ezzel discouráltam amazt meg-tsókoltam,

- (7.)
Tzifra ezüst-gombos szolgálaim valának,
A'kik éjjel nappal híven szolgálának,
Pillantásomra-is ébren vigyázának,
Kikért pirulása nem-is volt ortzámnak.
- (8.)
Nyoltzvan rőff Zsinórral tzifrázott ruhája,
Szérommal tarkázott bőr dohány Zatskója,
Tollas, vagy bokrétás Kalpagja tsákója,
Bizonyágot tehet erről Nyitra-tája.
- (9.)
Midőn azért néha történt indulásom,
Kedvem töltével volt mindenütt járásom
Ollykor barátságért két három pajtásom
Vélem jött, hogy vígabb legyen útozásom.
- (10.)
A'hová szállottam kedvessen-is láttak,
Jó szívet és kedvet bőven-is mutattak,
Ha bútsúzni keztem tovább marasztottak,
Tsak az héján voltam kézen nem hordoztak.
- (11.)
Mademoisellék közt szintűgy virágzottam,
Ezzel discouráltam amazt meg-tsókoztam,
Amarra titkossan néha pillantottam,
Valamint szerettem úgy karazéroztam.
- (12.)
Mulatságnak napja hogy ha rendeltetett,
Tántznak muzsikának vége sem lehetett,
Péntek Vasárnappal egyre tiszteltetett,
Ünnepnek tartottam ollykor egész hetet.
- (13.)
Nem sok haszna vala Plébános szavának,
Ámbár napja volt-is hamvazó szerdának,
Vond-rá még a' javát a' magyar nótának,
Ki-ki tsak azt mondá Lévai Miskának.
- (14.)
Meszszire távozott tőlem szomorúság,
Drágalátos lévén nálam az Iffiúság,
Directora lévén a' kényes szabadság,
Tsak másoktól hallám hogy van nyomorúság.
- (15.)
Szántásra vetésre nem-is iparkodtam,
Ez helyett játékról inkább gondolkodtam,
Vigadni 's mulatni jónak állítottam,
Hogy mindéig így lesz dolgom azt tartottam.
- (16.)
Nem tudtam én akkor mi légyen az éhség,
Távul vólt házamtól mindennemű szükség,
Tudván erszényemben hogy vagyom reménység,
Közél sem mert jönni hozzám a' szegénység.
- (17.)
De bé-practikálta magát alattomban,
Uralkodik immár éhség udvaromban,
Miólta Feleség jár a' Kamarámban,
Azólta szegénység terjedt az Házamban.
- (18.)
Hegedűmet-is, már Fogasról le-vette,
Flautát furolyával pad alá vetette,
Szoknyáját fátyolát oda függesztette,
És bűdös jószágát helyre helyesztette.
- (19.)
Mint éhes Oroszlány morog szüntelenül,
Mondja hogy tsináltat nyársat hegyes törből,
Só töröt pediglen Karabén tsévéből,
Miként boszonthasson feje tsak abban föl.
- (20.)
Egyik sarkantyúját le-törte tismámnak,
Az egész szerszámát ki-veté pipámnak,
Mondván nem szenvedü füstöt a' dohányynak,
Ottként dohányoznom kell mint a' kutyának.
- (21.)
A' midőn haragszik bőriben alig fér,
Fogát tsikorgattya mérgében ugyan sér
Az egész Tselédem tsak motzanni sem mér,
Sött magam-is ollykor, attól félek meg-vér.
- (22.)
Végzetetlen hoszszú a' praetensiója,
Hol tiszta lisztye nints, hol pedig borsója,
El-keltt fűszerszámja, el-fogyott a' sója,
Már fazeka törött, már pedig korsója.
- (23.)
Lisztet szárétana el-romlott teknője,
Leveskét főzetne nintsen serpenyője,
Sír kisebb gyermeke nem jó a' böltsője,
Hogy nem fizethetek szolgálaim ellensége,
- (24.)
Lent parantsolja már 's már kendert tilolni,
Már fátyolt tzipellőt 's tsipkét vásárolni,
A' ménkö sem tudná mind elő számlálni,
Miket a' Madame szokott praetendálni.

Le-törött kápája Füredi nyergemnek,
 Tzifra Pistolokban palaczkák teremnek.
 Az egész életem fenékkal fel-fordúlt,
 Egy nyomorúságom máfikára tódúlt,
 Keserves forsomon könnyvem ugyan tsordúlt,
 Ollykor az elmém-is tsuda hogy nem bódúlt.
 Jobb lett volna mennem Franczia Országban,
 És bújosnom inkább alsó Indiában,
 Tsontomat le-tennem a' szép szabadságban,
 Mintsem nyomorkodnom így az Házaságban.
 Keferegjen az Eg a' fok csillagokkal,
 Szánnyon erdő mező a' szép virágokkal,
 Hegyek völgyek berkek ki-folyó kúttal,
 Szellő víz tűz minden Elementumokkal.
 Ti-is mély pokolban lakozó Istenek,
 Hogy sem annyi kínok naponként ölljenek,
 Jobb a' mérges Parkák mindjárt itt legyenek,
 Testem bordajából engem ki-metsenek.
 Mert vaj ki keserves illyeket szenyvedni,
 Egy hitvány Afzfonyinak kedviért epedni,
 Az al-fele mellett így el-penészedni,
 Talán jobb lett volna Dicszókat őrzeni.
 De mi hafznom el-múlt dolgokról beszélni,
 Mikor orvofságot nem lehet remélni,
 A' szép szabadságot akkor kell bersülni,
 Mikor még az jármot el-lehet kerülni,
 Reqviem xternam azért szabadságom,
 Nyugodjál békével meg-hólt nyájafságom,
 Légy jó egészségben édes ifúságom,
 Te-is már meg-botsáfs régi Pajtáságom.
 Azért Felesége hogy ha van 's lefz kinek,
 Hogy ha el-adhatja aztat valakinek,
 Ha pediglen pénzért nem kölne senkinek,
 Ingyen-is adhatja aztat akár kinek.
 Mondottam ezeket Mások példájára,
 Hogy ki-ki vigyázzon jövődő forsára,
 Valaha ne jusson vélem egy nótára,
 Bóldog a' kit tanít más embernek kára.

- (25.)
Nints pénzem nem merem magamot menteni,
Akár bőrröm alúl fogom ki-metzeni,
Vagy más Jámboroktól per furtum szerzeni,
Praetensiójának még-is meg-kell lenni.
- (26.)
Mert ha nem tselekszem léssen mit szenvednem
Az alsó dupéját fordítja ellenem,
Sok koldust gaz-embert el-kelletik nyelnem
'S mintha nem hallanám békével fülelnem.
- (27.)
Elöl-kerül ama' híres História,
Hogy Ihrgnaden Nemzet Régi Familia
Nem volt Disznó-Pásztor semmi Attyafia,
Valamintha volna Mária Theresia.
- (28.)
Bezeg rá akattam most az Oskolára,
Mint a' Muskatéros eb-harmintzadjára,
Úgy rá szokám már sok tzifra mustrára,
Hogy bizvást mehetnék már Tyúk Isztrázsára.
- (29.)
Keleptzében esett kényes Ifúságom,
Bú bánatra fordúlt öröm 's vígasságom,
El-veszett jó kedvem el-múlt nyájasságom,
Mert rabságban esett régi szabadságom.
- (30.)
Meg-ritkúlt a' száma karmazsin tsiszmámnak,
Le-kopott Krepénye parádés ruhámnak,
Éhessen kell járnai a' jó Paripámnak,
Nints már betsülettye Gavallérságomnak.
- (31.)
Hervad Koltsag tollam le-húllt süveg mellül,
'S koplal a' jó Lovam alig hogy le-nem dül,
Nem fénylik fegyverem pók-hálóban merül,
Jaj be jó hasznom van a' Feleségemrül.
- (32.)
Le-kopott már szőre szép Parducz bőrrömnek,
Tsujtárom Tzafrangom pad alatt hevernek,
Le-törött kápája Füredi nyergemnek,
Tzifra Pistolokban palatzkák teremnek.
- (33.)
Az egész életem fenékkal fel-fordúlt,
Egy nyomorúságom másikára tódúlt,
Keserves sorsomon könyvem ugyan tsordúlt,
Ollykor az elmém-is tsuda hogy nem bódúlt.
- (34.)
Jobb lett volna mennem Frantzia Országban,
És bújdosnom inkább alsó Indiában,
Tsontomat le-tennem a' szép szabadságban,
Mintsem nyomorkodnom így az Házasságban.
- (35.)
Keseregjen az Ég a' sok tsillagokkal,
Szánnyon erdő mező a' szép virágokkal,
Hegyek völgyek berkek ki-folyó kutakkal,
Szellő víz tűz minden Elementumokkal.
- (36.)
Ti-is mély pokolban lakozó Istenek,
Hogy sem annyi kínok naponként öllyenek,
Jobb a' mérges Parkák mindjárt itt legyenek,
Testem bordajából engem' ki-messenek.
- (37.)
Mert vaj ki keserves illyeket szenvedni,
Egy hitvány Aszszonynak kedviért epedni,
Az al-fele mellett így el-peneszedni,
Talán jobb lett volna Disznókat őrzeni.
- (38.)
De mi hasznom el-múltt dolgokról beszélni,
Mikor orvosságot nem lehet remélni,
A' szép szabadságot akkor kell betsülni,
Mikor még az jármot el-lehet kerülni.
- (39.)
Requiem aeternam azért szabadságom,
Nyugodjál békével meg-hólt nyájasságom,
Légy jó egésségben édes ifúságom,
Te-is már meg-botsáss régi Pajtáságom.
- (40.)
Azért Felesége hogy ha van 's lesz kinek,
Hogy ha el-adhatja aztat valakinek,
Ha pediglen pénzért nem kölne senkinek,
Ingyen-is adhatja aztat akár kinek.
- (41.)
Mondottam ezeket Mások példájára,
Hogy ki-ki vigyázzon jövendő sorsára,
Valaha ne jusson vélem egy nótára,
Bóldog a' kit tanít más embernek kára.

Egy, a bódvaszilasi plébánián fellelt papi szemináriumi tankönyvről. A katolikus plébániákon őrzött könyvgyűjtemények kétféle módon gyarapodhatnak: egyrészt az eklézsia saját beszerzéséből (vásárlás, ajándékozás), másrészt pedig az egyes, adott ideig szolgáló papok hagyatékából. Míg az egyes egyházközségek kezén lévő kéziratos irattári (levéltári) anyag (anyakönyvek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek stb.) lajstromát viszonylag jól ismerjük,¹ addig az ott őrzött nyomtatványokról, könyvekről semmiféle elérhető nyilvántartás a mai napig nincs. Utóbbi mielőbbi pótlása azért is lenne sürgető, mivel számos községi anyaegyházban a papi állás napjainkban betöltetlen, ennek megfelelően az épületek és a bennük őrzött örökségi értékek sorsa is bizonytalan. Szerencsés az, amikor a könyvvállomány együtt marad, sőt, feldolgozása is elkészül.²

A Bódva-völgyi római katolikus plébániák könyvgyűjteményeinek sorsa meglehetősen esetlegesen alakult az elmúlt századokban. Korai nyomtatványokkal aligha számolhatunk, miután legtöbbször csak a 18. század első felére történik meg a plébániák visszavétele a reformátusoktól.³ Azonban a 19. századra már helyben rendelkezésre állhat egy kisebb-nagyobb könyvgyűjtemény, függően persze a mindenkori plébános igényeitől és lehetőségeitől.

Az egykori Torna megyei Szilas ilyen szempontból sem lehetett kivétel. A település környezetében központi szereppel bír, az Esterházyak a 18. század elejétől birtokközpontként használják, s ennek megfelelően reprezentációs igénynek alakítják a falut és a templomot. Az új barokk templom 1772–1773-ban épült, a plébánia papjainak kiválasztásában mindvégig szerepet játszik az Esterházyak kegyúri joga. A *historia domusban*⁴ a 18–19. századi plébánosok ekként következnek: Meltsányi Mihály (1724–1728), Kovács András adm. (1728–1732), Zsillavy András (1732–1775), Gregovszky József (1775–1812), Zabka Márton (1812–1832), Grósz András (1832–1850), Stomp István (1850–1865), Malinák Gusztáv (1865–1875), Derbész József (1875–1883), Ökrössy István (1883–1897), Kovács Ágoston adminisztrátor (1897), Szilbert Lajos (1897–1931). A tornai főesperesség alsópapságának származása jelenleg kevésbé kutatott,⁵ így kulturális igényük, a közösségi életre gyakorolt közvetlen hatások is alig ismert.⁶

A plébánián egykor őrzött könyvekről főként a plébánia egyházlátogatási jegyzőkönyvei szolgáltatnak adatokat. Eszerint meglehetősen szegényes könyvvállományról beszélhetünk. Természetesen

¹ *A magyarországi katolikus egyház levéltári anyagának fondjegyzékei, 2. rész, Plébániai levéltárak, A–C kötet*, szerk. Dóka Klára, Bp., Új Magyar Központi Levéltár, 1986–1987 (Magyarországi Egyházi Levéltárak Fondjegyzékei, II).

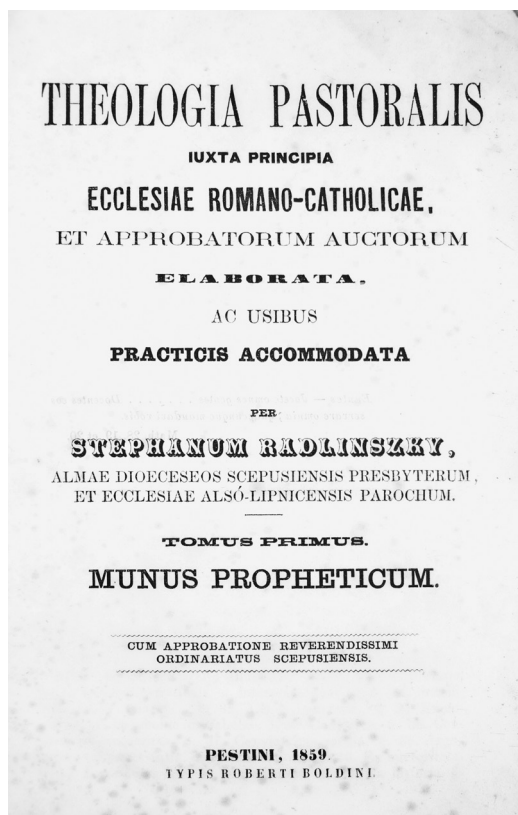
² Utóbbira példaértékű: FAZEKAS István, *Könyv- és olvasáskultúra a győri egyházmegye papsága körében a XVII. század második felében* = *Uő, A reform útján, A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2014 (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, Feldolgozások, 20), 147–162, MONOK István, *A könyv és az olvasás Zalamerenyén 1746–1846*, Bp., Eger, Kossuth, Eszterházy Károly Egyetem, 2021 (Kulturális örökség).

³ A Bódva-völgy (Borsod vm. északi része, Torna vm.) egyháza katolikus megújulásának története csak részben feldolgozott, az utóbbi évek irodalmából: JUHÁSZ Attila, *A tornai plébánia története*, Kassa, Pont, 2002 (Bibliotheca Tornensis, 1); MIHALIK Béla Vilmos, *Papok, polgárok, konvertiták, Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017 (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések).

⁴ Szent József Római Katolikus Plébánia irattára, Bódvaszilasi (Bsz. R. Kat. Pléb. It.), a *historia domus* az anyakönyv (Matr.) V. kötetében a 257. és 258. p. közé ragaszta.

⁵ A főesperesek olykor az alsópapságból kerültek ki, vö. BÉRES Gyula, *A tornai főesperesek, 1273–1776* = *Egyháztörténeti Szemle*, 10(2009), 1, 32–64.

⁶ A kutatás módszertanára vonatkozóan: BÁRTH Dániel, *Alsópapság és népi kultúra (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek)* = *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*, szerk. Bárh Dániel, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2013, 9–42.

1. ábra. A tankönyv első kötetének címlapja
(fotó: Jozef Peniaško)

elő néhány gombafertőzött kötet a megmaradt korábbi könyvtárból, közöttük Radlinsky István 1859-ben nyomtatott, lelkipáztorkodás témájú tankönyve (1. ábra).

A kötet egyértelműen Ökrössy István plébánoshoz köthető, akinek az életéről nem sokat tudunk. A rozsnyói római katolikus anyakönyv vonatkozó bejegyzése szerint 1845. október 29-én keresztelték meg Ökrös István rozsnyói csizmadia és Markó Zsuzsanna gyermekeként Rozsnyón.¹⁰ Származását tekintve így inkább szegénysorsúnak mondanánk. (Vezetéknévének megváltoztatásában a későbbi társadalmi felemelkedést látjuk igazoltnak, esetleg az eredeti név dehonosztáló jellegét leplezi.) Fel-

ezek a plébánia leltárába vett kötetek, az egyes papok saját könyveiről szinte semmit nem tudunk. A katolikus restauráció után fennmaradt első vizitációs jegyzőkönyv (1713) is leírja: „missale in octavo ut vocant vetustu[m] et iam pene inutile, non enim tantum nova festa in eo n[on] se illa ver[um] etia[m] attritu[m] iam valde est et lacer[um]”, azaz „egy nyolcadrés misekönyv, régi és haszontalan, mert nemcsak hogy az új ünnepeket nem tartalmazza, hanem kopott és nagyon rongyos is.”⁷ Az eklézsia nemsokára (feltehetően kegyúri adománnyal) gazdagodott, egy 1725 végén készült kimutatás szerint már ’missale’ (misekönyv), ’rituale’ (szertartáskönyv) és ’cantionale festivum et dominicale’ (énekeskönyv ünnepekre és vasárnapra) van a birtokukban.⁸ Mintegy 130 év után, az 1855-ben készült vizitáció alkalmával tételesen felvett jegyzék szerint már a könyvtár állománya 130 műből áll, ebből 110 latin, 3 német, 1 szlovák és 16 magyar nyelvű.⁹ A plébánia könyveiről a továbbiakban forrásaink már nincsenek.

A 20. század változásai a plébánia berendezését nem kímélték, az utolsó plébános, aki lakta, Linter József (szolgált 1959–1989 között) volt. Utódai jellemzően nem törődtek a lakatlan plébániával, olyanra, hogy amikor 2012-ben felújítási terv készült, a plébánia pincéjéből került

⁷ Bsz. R. Kat. Pléb. It., egyházlátogatási jegyzőkönyvek (a továbbiakban: CanVis.), 1713. Korabeli másodpéldánya: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Esterházy család hercegi ágának levéltára; Repositorium (P 108), Rep. 24., Fasc. P., No. 199.

⁸ MNL OL, P 108, Rep. 24., Fasc. J., No. 402.

⁹ Bsz. R. Kat. Pléb. It., CanVis. 1855.

¹⁰ Štátny oblastný archív v Levoči. Rímsko-katolícka cirkev. Farský úrad Rožňava (Rožňava). A rozsnyói római katolikus plébánia anyakönyve VII. (Matricae baptisatorum ab a[nno] 1816–1863, item copulatorum 1816–1853), 157r fol.

tehetően a katolikus püspöki székhelynek számító szülővárosában nevelkedett, s ott végezte el a teológiát is, azonban ezt már az említett tankönyv bejegyzéseiből is látjuk.

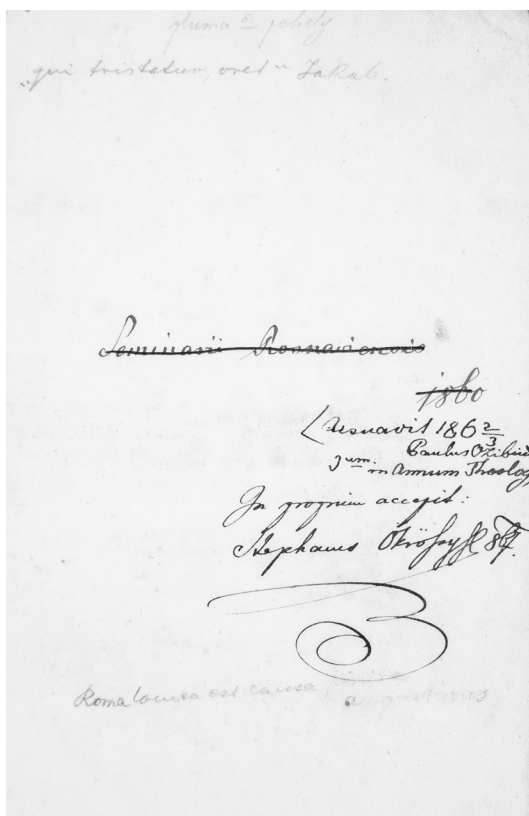
Szilásra 1883 nyarán kerülhetett, talán a szokásos nyári paphelyezésekkel. (Előd-jét, Derbész Józsefet ekkor a szomszédos Tornaszentandrásra helyezték, öntöttvas sírkeresztje a falu középkori, műemlék temploma közelében áll.) Jelenlétének az első nyoma egy keresztlési bejegyzés 1883. augusztus 29-ről, az utolsó pedig szintén egy bejegyzés, ezúttal a halotti anyakönyvi részben, eszerint a temetést 1896. október 5-én végezte.¹¹

Haláláról az egyházmegye névtárának szűkszavú nekrológja tudósít: „1897 22 Iulii. Stephanus Ökrössy, Parochus Szilas, a. aet. 52, presb. 29.”¹² Azaz 1897. július 22-én hunyt el, szilasi plébánosként, 52 évesen, 29 évnyi egyházi szolgálat után. A szilasi halotti anyakönyvben lévő adatok szerint július 26-án temette Holczmann Zsigmond esperes-plébános, a megjegyzéshez pedig ezt írták: „A halott 281. sz. alatti bizonyítvány szerint beszenteltetett, ide, Szilásra szállítatott.”¹³ Ugyan a születési és lakhelye rovatban Rozsnyó, illetve Bártfafürdő, a halál okaként pedig agyszélhűdés szerepel, előbbi rovatnál Bártfafürdő minden bizonnyal az elhalálozási helyet jelöli. A rendelkezésünkre

álló adatokból az valószínű, hogy még 1896 októberében Szilason megbetegedett, ezután kerülhetett a szanatóriumáról ismert felvidéki üdülőtelepre, ahol azonban nem sikerült meggyógyítani. A megbetegedett plébános kapcsán Kovács Ágoston káplánként adminisztrálja az eseményeket a töredékesen fennmaradt plébániai iktatókönyv adatai alapján.

Ökrössy István alig több mint 13 éves szilasi szolgálatának szinte csak az anyakönyvekben van nyoma. Kézírásának képe a kor szokványos folyóírását mutatja, külalakilag kifejezetten szép, mondhatnánk, gyöngybetűkel írt. Hagyatékából maradt ránk a már említett tankönyv.

A kötet szennylapján áthúzva: „Seminarii Rosnaviensis 1860”, alatta: „Usuavit 1862/3 Paulus Ozibius 3um annum Theolog”. Majd már Ökrössy kézírásával: „In proprium accepit Stephanus Ökrössy [1]867” (2. ábra). A könyvek sorsa, ahogy a tankönyveké is, a possessori bejegyzésekben dokumen-

2. ábra. Tulajdonosi bejegyzések a kötet szennylapján
(fotó: Jozef Peniaško)

¹¹ Bsz. R. Kat. Pléb. It., Matr. V. (Kereszteltek 1880–1899, meghaltak 1880–1899, megtértek anyakönyve), 9v fol., 36. p.

¹² *Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Rosnaviensis pro anno Jesu Christi MCMI*, Rozsnyó, [k. n.], 1901, 173.

¹³ Bsz. R. Kat. Pléb. It., Matr. V., 37. p.

tálható. Eszerint eredetileg a rozsnyói papi szeminárium példánya lehetett, amit az 1862/1863-as tanévben egy Osibius Pál nevű harmadéves teológus használt, s majd 1867-ben vette kezébe Ökrössy István. Nyilván ő is harmadéves teológusként, felszentelés előtt álló kispapként hallgatta a tárgyat. Így talán az 1870-es évek elején már képlánkodhatott is valahol a rozsnyói egyházmegyében.

A rozsnyói szeminárium és teológia jóval a rozsnyói egyházmegye létrejötté (azaz az esztergomi egyházmegyéből való kiszakadása, 1776) után, csak 1814-ben született meg. Ezt követően is bizonytalan működés jellemezte, s csak 1862-ben Kolláracsik István püspök biztosította megnyugtatóan a növendékek ellátását és a tanárok fizetését. A lelkipásztorkodástan és az erkölcsstan tanára 1864-ben dr. Klinger István volt.¹⁴ Ebben az átmeneti időszakban került tehát a kötet Rozsnyóra.

A lelkipásztorkodástan önálló tantárgyként 1775-ben jelent meg a teológusképzésben, korábban az erkölcsstan részeként oktatták. Ezért aztán tankönyvei csak a 19. század folyamán jelentek meg magyar szerzőtől, így Szilasy János egyetemi tanár, nagyváradi kanonok, majd Gryneus Alajos egyetemi tanár említhető.¹⁵

A fennmaradt tankönyv szerzőjével, Radlinszky Istvánnal (1822–1889) kapcsolatban sem bővelkedünk adatokban. Amit biztosan tudunk róla, hogy 1822-ben született, majd 1846-ban szentelték pappá, plébános volt az Árva megyei Alsólipnicán, illetve nyomtatásban megjelent munkája ismert: az 1840-ben Budán nyomtatott *Ode (Költemény)* című műve, a másik, a Pesten 1859-ben megjelent lelkipásztorkodástan tankönyve. A háromkötetes mű teljes címe: *Theologia pastoralis juxta principia ecclesiae romano-chatolicae, et approbatorum auctorum elaborata, ac usibus practicis accommodata (Lelkipásztori teológia a római katolikus egyház alapelveihez és ismert szerzők értekezéséhez, valamint gyakorlati használatra alkalmazva)*. A kötetek még egy kiadást gérték, ezek Bécsben 1869 és 1871 között láttak szíjot.¹⁶

A három kötet a következő: *I. Munus propheticum* (prófétai szolgálat), 368 p.; *II. Munus sacerdotale* (papi szolgálat), 219 p.; *III. Munus regium* (királyi szolgálat vagy pásztori igazgatás), 191 p.

Ökrössy tankönyvpéldánya szerzői kolligátum, azaz a három önálló művet egybekötötték, gerince és a kötéstábla sarkai fekete bőrt, a táblái barnás márványozással festett papírt kaptak (félbőr-kötés), a lapokat enyhén körülvágták, mérete így 136 × 206 mm. A gerincen aranyozott betűkkel szerepel: „Radlinszky Theologia Pastoralis 1 2 3”. A kötés minden bizonnyal már Rozsnyón megvolt, hiszen a későbbi lapszéli jegyzeteket a könyvkötői körülvágás sehol nem érinti.

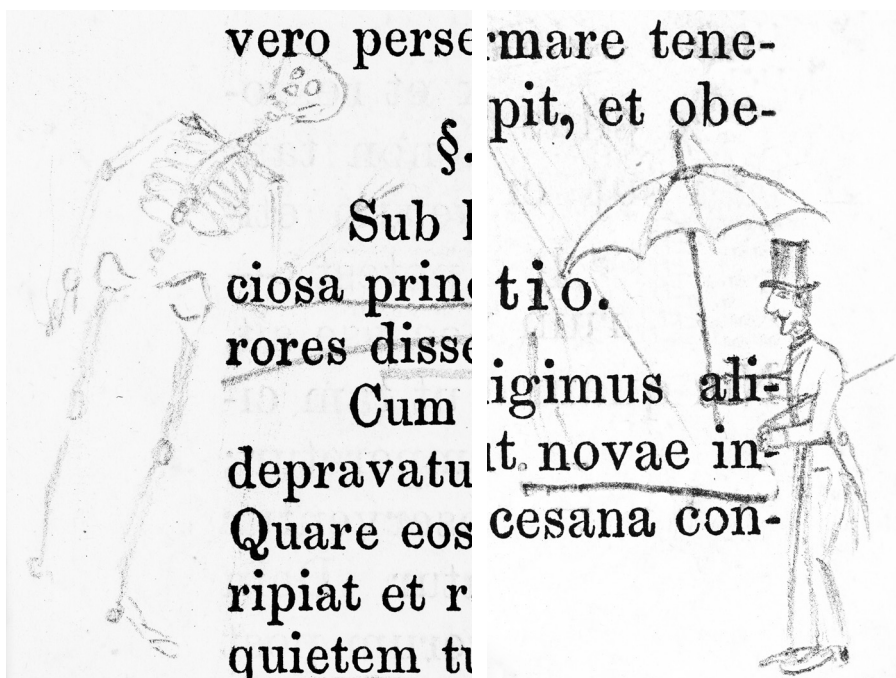
A helyi egyház vezetése és az azt fenntartó közösség a latin nyelvű könyveket a 20. század második felére egyre kevésbé tekintette értéknek; számolatlanul semmisültek meg ezek a könyvek a plébániákon az elmúlt évtizedek alatt.

Igazából a kötet azért érdekes számunkra, mert emléke egy Bódvaszilashoz kötődő plébánosnak azzal, hogy magán viseli a rozsnyói teológushallgató(k) egykori használatának nyomait. A fontosabb – feltehetően számonkért – fejezetekben rendre előfordulnak a tanulásra utaló aláhúzások: ezeket többnyire puha grafitceruzával, de olykor kék és piros ceruzával tette meg Ökrössy. Érdekes, hogy a szövegközi, illetve a margójegyzetekben nem használ tollat. (Esetleg azért, mert tankönyvként vissza kellett volna adnia?) Gyakoriak az értelmező lapszéli megjegyzések, ritkább latin szavak szószedetei, nyelvük többnyire igazodik a szöveghez, azaz latin, de olykor rövid magyarul írt sorok is olvashatók. A bejegyzések már a kötet szennylapján feltűnnek: itt a diákromantika érzélgős rigmusai mellett gyaníthatóan tanári aranyköpések is megférnek. A hátsó vákátoldalon pedig a vizsgatételek címét, illetve témaköreit látjuk.

¹⁴ TELGÁRTI Lipót, *A rozsnyói papnövelde története (Félszázados megnyitásának alkalmából) = Magyar Sion*, 2(1864), 758.

¹⁵ KARÁCSONYI János, *Magyarország egyháztörténete főbb vonatkozásaiban 970-től 1900-ig*, Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1929³, 328.

¹⁶ SZINYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 11. kötet, Bp., Hornyászy Viktor, 1906, 369. hasáb.

3–4. ábra. Ceruzarajzok a kötetből Ökrössy Istvántól (fotó: Jozef Peniaško)

Talán nem szentségtörés, ha a huszoneves Ökrössyben meglátjuk a csintalankodó diákok is. Bár egy felszenteléshez közel álló kispapot hajlamosak vagyunk komoly és humortalan, a szeminárium folyosóin szótlánul bolyongó fiatalembernek gondolni, ez esetünkben bizonyára nem így lehetett. Erre a tankönyvben számos helyütt előforduló ceruzarajzocskák a bizonyítékok. Tíz helyütt találunk a kötetben margószéli rajzokat, melyek egy része a szöveghez kapcsolódik, ilyenek a szertartásokban használt tárgyak képei: gyertyát fogó kéz (kötet oldalszámmal: I/284.), lámpás (II/25.), ciborium, azaz áldozó kehely (II/89.), monstrantia, azaz szentségtartó (II/97.), egy szertartáskönyvecske és egy aspersionium, azaz szenteltvízhintő (II/109.). Ezekben persze nincs semmi meglepő. Ezzel szemben ott vannak a diák karikatúrarajzai egy integető csontvázról (I/321.) (3. ábra), ábrázoló (phanaticus) férfiről és egy házioltár mellett imádkozó, újonnan megtért (neoconversa) asszonyról (I/326.), egy ördög fejről (I/350.), aztán egy kimondottan illetlen kép az aranyerével küszködő férfiről (I/353.), illetve egy esernyős úrról (II/16.) (4. ábra). Mondani sem kell, hogy nem tankönyvi ábrák ezek, csak a száraz iskolai szöveget tanulás közben oldani próbáló teológushallgató emberi megnyilvánulásai, amelyek talán minden korban hasonlóak.

Valamiért a kötet nem lett újabb papnövendék tankönyve, Ökrössy István ugyanis magánál tartotta, és elhozta azt szilasi, utolsóvá lett szolgálati helyére is. Tulajdonosának halála után pedig a 'graeca sunt, non leguntur', azaz „görögül [esetünkben: latinul] van, nem olvassuk” szövegek sorsa jutott a könyveknek; aztán, mint tapasztaltuk, a plébániai könyvtárnak is. Ha a mára – csonkán idézve – más értelmet nyert Terentianus Maurus-idézetet ('habent sua fata libelli') citáljuk, miszerint a könyveknek megvan a maguk sorsa, akkor bizonyára megvan a könyvtáraknak is. Ahogy az őket létrehozó közösségeknek és egykori, elfelejtett tulajdonosaiknak úgyszintén.